

הרב חיים אשר ברמן

רמת שלמה בעיה"ק ת"ז

בדבר גרירת השכבה החיצונית של הקלף

א.

כתב הטור בהלכות ספר תורה (יו"ד סי' רע"א): "גויל, עור שנגרר ונתקן במקום השער, ובמקום הבשר לא נתקן. וקלף ודוכסוסטוס הוא עור הנחלק לשנים, חלק החיצון של צד השער נקרא קלף, וכותבין בו בצד הפנימי שכלפי הבשר. וחלק הפנימי של צד הבשר נקרא דוכסוסטוס, וכותבין בו בצד החיצון שכלפי השער".

והוסיף הטור לומר: "וקלפים שלנו, יש להם דין קלף, ונכתבין בצד הפנימי שכלפי הבשר". וכוונתו ז"ל למש"כ התוס' בשבת (ע"ט ב' ד"ה קלף): "וקלפים שלנו יש להן דין קלף, וכותבין עליהן סת"ם לצד בשר, ודלא כאומר שקלפים שלנו הם דוכסוסטוס לפי שמגרין האומנין המתקנים אותן קליפתן העליונה ונשאר הדוכסוסטוס", וכ"כ בתוס' הרא"ש (שם).

דהיינו, בזמן רבותינו בעלי התוספות היו שטענו שהיות שמנהג האומנים הוא לגרר את הקליפה העליונה של העור, נמצא א"כ שניטל כל הקלף ולא נשאר אלא דוכסוסטוס. ועל כן באו לערער על מנהגם של הראשונים לכתוב עליו בצד בשר וכדין קלף, באומרם דכיון שהוא דוכסוסטוס יש לכתוב עליו בצד שיער, ולא בצד בשר. והתו' דחו דבריהם שזה אינו, דא"כ היאך כותבין עליהן תפלין, והלא אין התפלין כשרים אלא על הקלף ולא על הדוכסוסטוס [ואותם יש אומרים באמת נקטו לפסול את התפלין של הראשונים, שנכתבו על הקלף הנ"ל, וכדכתב המרדכי (שבת סי' שע"ב) משמיהו^א].

א). ומדברי המרדכי מתבאר שאותם היש אומרים החשיבו את הקלף של הראשונים כדוכסוסטוס לכל דבריו, ופסלו לגמרי את התפלין הנכתבות עליו. ומזה יש להעיר על מה שכתב ב'מן המים' (שבת ח"ב, סי' ע"ח ענף ב') שאותם הי"א היו כותבים תפלין על דוכסוסטוס במקום בשר (ומהטעם שביאר שם, ע"ש בדבריו הנעימים).

ולענין מנהגם בפועל של אותם היש אומרים, עי' לקמן הערה נד.

והן אמנם שממנהג כתיבת תפלין על הקלף דידן שפיר הוכיחו התו' דלא כהמערערים הנ"ל על כשרות הקלפים², אך אכתי לא השמיעונו התוס' מהי התשובה לטענתם של המערערים, ולמה לא צדקה טענתם במה שהקשו מפני מה העור המגורר חשוב קלף ולא דוכסוסטוס, והלא ניטלה ממנו קליפתו העליונה.

ותשובת הדבר למדנו מדברי הרא"ש (בהלכות קטנות, הל' ס"ת סי' ה', ובתוספותיו שם), שגם הביא: "ויש שרוצים לומר שיש להן דין דוכסוסטוס, לפי שמגרדין אותן הרבה במקום שער, ומשירים הרבה קליפות בתער הגלבים, ונשאר הצד שכלפי הבשר" [והוכיח הרא"ש דלא כוותייהו, מהכשר תפלין על קלף זה, וכמש"כ התוס']. ומיישב הרא"ש, 'אלא ודאי קולפין אותן הרבה גם במקום הבשר, ודין קלף יש להן ונכתבים במקום בשר'. וכ"כ בספר התרומה (סי' קצ"ד), ובסמ"ג (עשה כ"ה), ובהג' מיי' (הל' תפלין פ"א ס"ק ד'), וכ"כ המרדכי (שם).

מרן הבית יוסף (או"ח סי' ל"ב, יו"ד סי' רע"א) הביא את דבריהם של כל הנך רבנותא, רבותינו הראשונים ז"ל, שהעידו על מנהג האומנים שבימיהם לגרור את צד השיער ולהסיר משם את הקליפות. והוסיף לתת בו ביאור³, 'אלא ודאי קלף הם שמה שמגררים קליפתו העליונה אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו, ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, ומצד הבשר היו גוררין הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד', וכ"כ בשולחן ערוך (או"ח שם ס"ז).

ב). וצ"ע למה הוכיחו התוס' כן רק ממה שכותבין תפלין על הקלף הנ"ל, והלא מעצם מה שכותבין עליהם מצד בשר ולא מצד שער, מהא גופא מוכח דלאו דוכסוסטוס הם. ושמא סברו התוס' דהערעור דידהו לא היה אלא על צד הכתיבה, ולא על עצם הכשר קלף זה לתפלין (ודלא כפי שהביא מהם המרדכי, אלא כפי' המן המים דלעיל). ולכך סתרו התוס' את דבריהם מיניה וביה, דאת"ל שקלף זה יש לכתוב עליו לצד שער א"כ פסול הוא לתפלין.

ג). דהך טעמא דכתב הרא"ש, שגם קולפין הרבה במקום הבשר, לא סגי ביה להכשיר הקלפים. דאם נקטינן שהקליפה החיצונית היא הקלף, וזו יורדת היא ע"י הגירוד, א"כ מה לנו שמגרד הרבה מצד בשר, והלא כיון שאין בידו אלא דוכסוסטוס, לא יועיל לו שום גירוד בעולם להכשירו לתפלין, דסו"ס דוכסוסטוס הוא, ומה תועלת לגרדו ולדקקו. ולכך מבאר הבית יוסף דהרא"ש בא לומר שלא תימא שהגירוד מצד שער יוצר הוא חלוקה בין הקלף לדוכסוסטוס, אלא הדוכסוסטוס כבר הוסר ע"י הגירוד הרב מצד בשר, ואילו מה שמקלפים אותו מצד שער אינו אלא ענין של תיקון הקלף והחלקתו, ועדיין כל זה הוא בתוך שכבת הקלף, וליכא התם דוכסוסטוס כלל, ועי' לקמן אות ד'.

ב.

על מנת להבין את דברי רבותינו הראשונים, נבאר כעת את המציאות עליה הם דנו:

מבנה עור הבהמה מורכב משלש שכבות. החיצונה שבהן היא הנקראת בימינו 'עילית העור' ('אפידרמיס' בלעז, 'ליצה' ברוסית). שכבה זו דקה היא מאד, ובקלות ניתן להסירה מעל העור המעובד. לדידן, שמנהגנו לעבד את העור בסיד, כמעט אין אפשרות לקלף שכבה זו בשלימות, והיא מתפוררת ונשברת לחתיכות דקות עם הסרתה. פעמים הרבה שבעיבוד הסיד נמסה שכבה זו, או חלקים ממנה, מחמת חוזק הסיד ושאר החומרים העזים, הניתנים במי שריית העורות. בדרך כלל, הרגיל בדבר מבחין אם העור הוא עדיין בקליפתו, או שהיא כבר איננה.

השכבה השניה והעיקרית, היא הנקראת בלשוננו 'עור' (ובלעז 'דרמיס'). עוביה וחוזקה הם פי כמה וכמה מהשכבה העליונה הניתנת לקילוף בקלות. שכבה זו, שהיא עבה, כוללת היא בתוכה שתי תת-שכבות, 'פטמתית' (המכונה גם 'גרעינית') ו'רשתית'. שכבות אלו מאוחדות היטב ומשולבות זו בזו בחוזק^ד, באופן שההפרדה ביניהם הינה בלתי אפשרית [בשונה מהליצה, שהיא שכבה נפרדת מהעור, וניתנת לקילוף (בעיבוד עפצים) או לגירוד (בעיבוד סיד), וגם המרקם שלה הוא שונה לגמרי מזה של הדרמיס], אלא שעל ידי גירוד רב ניתן להגיע למצב בו תישאר רק שכבה אחת.

מתחת שתי השכבות הנ"ל, הליצה והדרמיס, נמצאת השכבה השלישית, 'תת-העור' (ובלעז 'היפודרמיס'). עיקרה של שכבה תת-עורית זו הוא גידים ושומנים, וכפי הידוע עתה לעוסקים במלאכת עיבוד העור, היא לא תצלח למלאכה. השלב הראשוני של העיבוד הוא הסרת שכבה זו, שהכתיבה עליה אינה מעשית. גם בעיבוד גויל [שלפי מסורת ספרד כותבין בו ספרי תורה^ה], שבו אין מתקנים לצד בשר, מ"מ מסירים שכבה זו, ומחשיבים אותה כפסולת שאיננה בכלל העור.

ד) יצויין כי צבעם שונה במעט, הראשונה לבנה יותר, והפנימית נוטה לצבע קרם [ניתן לראות זאת, ואת שאר חלקי הקלף, באופן בהיר ומוסבר היטב כאן].

ה). אמנם באשכנז, המנהג הוא לכתוב לעולם על הקלף ולא על הגויל, ועי' לקמן אות ט'.

ג.

ומעתה נדע אל נכון, כי מה שהעידו בנו הראשונים ז"ל, התרומה והסמ"ג והרא"ש וההגמ"י, שמנהג האומנים הוא "שמגרדין אותן הרבה במקום שער ומשירים הרבה קליפות בתער הגלבים", וכן הוא בשלחן ערוך שכתב: "שמגררים קליפתו העליונה", ודאי המכוון בזה הוא על השכבה העליונה הדקיקה, שהיא הליצה (וכנ"ל), ועלה קאמרו שהמנהג הוא לגרדה ולהסירה.

ובזה מתבאר טעמם של אותם יש מפרשים שהביאו הראשונים ז"ל שיצאו לחשוש ולערער על כשרות הקלף שנתגררה ממנו הליצה, שהוא מפני שהם סברו שהיא היא השכבה אותה כינו חכמים 'קלף', וממילא אחרי הסרתה לא נותר אלא ה'דוכסוסטוס' [שהוא פסול לכתיבת תפלין. ובס"ת ומזוזות כותבין עליו מצד שער דוקא].

וממה שנקטו הראשונים ז"ל בפשיטות דלא כוותייהו, אלא קאמרו בשם רבינו תם דגם אחרי קילוף ליצה זו שפיר אשתייר לפנינו הקלף בשלימותו, וכדביאר השו"ע שגם אם היה באפשרותנו לחלוק העור לשנים, אעפ"כ היינו מסירים לשכבה זו, בכדי לתקן ולהחליק את הקלף. מכל זה שמענו בפשיטות, דהך שכבה (ליצה-אפידרמיס) לאו קלף היא אלא קליפה בעלמא, ואין כל מניעה מלהסירה, ואדרבה הרי זה בכלל תיקון הקלף והחלקתו.

ונמצא, שנקטו התוס' והרא"ש והתרומה והסמ"ג וההגמ"י, בשם רבינו תם, שהקלף עליו דברו חז"ל, הוא ה'דרמיס', השכבה האמצעית של העור. ולפי זה, אין להקביל את הקלף והדוכסוסטוס כנגד הליצה והדרמיס [דאם כן הוא, נמצא שבהסרת הליצה נשאר רק הדוכסוסטוס], אלא הדרמיס הוא הקלף, ואילו הקליפה העליונה מותר לגררה ולהסירה.

והא ליכא למימר שמנהג האומנים היה להסיר רק חלק מעוביה של הליצה, אבל הקפידו שיישאר חלק ממנה¹, כיון שדבר זה אינו מעשי כלל וכלל, לרוב דקיקותה של שכבה זו, ובפרט שהיו האומנים עושים פעולתם בתער הגלבים,

1. וכמו שהיה מקום לטעות ולדקדק בלשון השו"ע: "שמה שמגררים קליפתו העליונה אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו", והיה משמע קצת שאף מקליפה זו לא הסירו אלא בכדי תיקון והחלקה, ולא יותר.

וכמ"ש הרא"ש¹. ואם בעורות בהמה גסה כך, כל שכן בעורות השלילים, שהם דקים ורכים ודינם כבשר², שבהם הליצה היא דקה מן הדקה, ולא יתכן לומר שהסירו רק את חלקה, אלא כל שמגרד מהעור קליפות קליפות, כעדות הראשונים ז"ל, הרי שבע"כ מסיר הוא את הליצה לכל עוביה.

ד.

וכאן המקום לעמוד בדבר יסודי עד מאד. דריהטת דברי הבית יוסף מורה על כך דהוה פשיטא לי' למרן דגם לאחר הגירוד נשאר בדינו הקלף שהיה בידי חז"ל, ואין הגרירה מצד שער מסירה אותו. וכדיהיב בה טעמא, שהרי גם בזמנם, שהיו יודעים לחלוק את העור בדרך קילוף, מ"מ ג"כ היו נזקקים לגרור קליפות קליפות

בספר מרבה חיים (ח"ב, בני ברק תשנ"ב) האריך הרבה בדבר חובת השארת הליצה, ומפני שבהסרתה יתכן ואבד שם קלף מעל העור (ע"ש עמ' עו-קמו, רכח-רל). ובכדי שלא יסתר הבנין על ידי עדות הראשונים ז"ל על הורדת קליפות קליפות מן העור, לשם כך הניח ש"בעור העליון כשהוא עב יש בו הרבה שכבות כדי קליפה כנראה בחוש", וקאמר דאף למש"כ הרא"ש והתרומה דמורידים את הליצה, מ"מ אי"ז אלא קרום אחד ממנה, אבל קרום התחתון חייב להשא. והוא פלא, כי דברים אלו החוש מכחישן בהדיא, וגם אם בעורות בקר ישנו עובי מסוים לליצה (שגם הוא לא יחזיק מעמד ע"י גירוד קליפות בתער הגלבים, וגם זה אינו מוגדר כ'הרבה שכבות') מ"מ בעורות דקים יותר הדבר ברור כשמש שאם הם מעובדים בסיד אין שום אפשרות לגרד ולהשאיר מקצת מעובי הליצה [ובתיקון תפלין (עמ' ס') מפורש דגם עור שליל כשר כאשר קילף לצד הבשר יותר מצד השער], וכבר העיר ע"ז בגויל וקלף (עמ' 23), ולכך ברור שעדות הראשונים מתייחסת לכל הליצה, שאי אפשר לחלקה. והמבקש לעמוד על הדבר יכול לקנות קלף עבודת יד שלא גורד ממנו מאומה ולהסיר ממנו בעדינות מעט מן הליצה, ויווכח לראות כי על ידי קילוף דקיק, פור התפוררה לכל עוביה.

ועי' בשבט הלוי חלק י' סי' קע"ה, שכתב דבפשטות נראה דגירוד הליצה הוא בכלל מש"כ הפוסקים להחליק העור לכתובה מצד שיער.

ז. והך תער הגלבים הוא כלי אומנותם של הרצענים, אשר בו חותכים ומרצעים הם את העור, וכמ"ש רש"י ביחזקאל (ה' א') על הפסוק "ואתה בן אדם קח לך תער הגלבים תקחנה לך". ולא כאותם שטעו לחשוב שהיא התער הדקיקה המיועדת בימינו להסרת שער וכיו"ב [ומכל מקום, גם סכין זו, אם יגרד על ידה קליפה מהליצה, יראה הרואה שהוסרה כולה. ואם לא יעבירנה על גבי הקלף בדרך של קילוף אלא בדרך של גירוד בלבד, א"כ לא תסיר הסכין כלל שום קליפה מהעור, אלא רק פירורים דקים בעלמא כאבק הפורח, ואילו הראשונים בהדיא קאמרו שמוריד קליפות קליפות].

ח. וכמ"ש בחולין ק"ב א'. ושבתו הראשונים ז"ל את הכתיבה על עור השליל, עי' בספר התרומה (סי' ר"ז) ובמרדכי (הל' תפלין) ובריטב"א (שבת ק"ח א').

מצד שער כדי לתקנו ולהחליקו, וא"כ ע"כ שאין הסרת קליפה החיצונה מסירה את הקלף.

ובספר גויל וקלף (עמ' 54) נקט דהראשונים ז"ל שהכשירו את הקלף דידן, באמת נקטו שהליצה היא הקלף. והא דאעפ"כ הכשירו את הדרמיס לכתיבה מצד בשר, ואע"פ שאחרי הסרת הליצה לא אשתייר אלא דוכסוסטוס, הוא משום דהא דפסלינן את הכתיבה על הדוכסוסטוס במקום בשר, אין זה אלא דוקא היכא שלא הכשירו לכתיבה מצד בשר, שאז אין צד זה ראוי ונח לכתיבה, משא"כ האידנא, שמכשירים אותו מצד הבשר, שפיר כותבין עליו. ומהאי טעמא ג"כ הכשירוהו לכתיבת תפלין, ואע"פ שהם פסולות על הדוכסוסטוס. ולכך נדחק הגו"ק לפרש בדברי הבית יוסף, שאין כוונתו לומר שאנו גורדים עד שנשאר רק הקלף של חז"ל, אלא באמת ע"י הגירוד הוסר הקלף, ואעפ"כ כשר הדוכסוסטוס לכתיבה מצד בשר, ואפי' לתפלין^ט. ומה שכתב הב"י 'שמה שמגררים קליפתו העליונה אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו', לא בא להזהיר שלא לגרד יותר מדי מצד שער, אלא אדרבה בא לומר שאין צורך וחיוב לגרד את השכבה שמצד שער, אלא הגירוד הוא רק לפי העובי הנדרש והחלקת העור (שם, עמ' 204).

אמנם, לענ"ד הוא תמוה מאד לומר שהיתה איזו הוה אמינא דלשי' רבינו תם ודעימיה יהיה איזה צורך שמחמתו יצטרכו לגרד איזו שכבה מצד שער [ובפרט שהרי לא בא אלא להקל ולהתיר את הגירוד, שאותו אסרו היש אומרים, אבל לחייב גירוד מצד שער, מאן דכר שמיה]^ז. ולשון הב"י "שמה שמגררים קליפתו

ט). ואע"פ שבשו"ת מהר"ם גאלאנטי (סי' ק"ו) כתב 'הנה תשובת השאלה [של היש אומרים שהביאו התוס'], שכיון שאינן יודעין לחלק העור, מעבדין היטב ונקרא קלף', אין שייך ללמוד מדבריו דעצם עיבוד הדוכסוסטוס מצד בשר משוי ליה דין קלף, שהרי התם הביא באורך את כל לשונו הנ"ל של הבית יוסף, ואחר זה נקט בדרך סיכום וקיצור [כמבואר למעין שם] ואמר שמעבדים היטב, והמכוון בזה הוא על מה שהביא שם מהב"י שגוררים הרבה מצד בשר, ומצד שער אין גוררין אלא מעט. ועיין בגויל וקלף עמ' 208, והמעין יבחר.

י). וע"ש בגויל וקלף שכתב: "ועיקר כוונתו [של הב"י] לומר שאל לנו לחשוב שהאומנים הורגלו לגרד בצד השיער כדי ליצור קלף ע"פ שי' הרשב"א שהוא החלק התחתון של העור, או כדי ליצור דוכסוסטוס כשיטת היש מפרשים". ולענ"ד דחוק מאד לומר כן, דהלא כבר לעיל מינה נקט הב"י דלא כהרשב"א אלא כהטור ורוב הפוסקים, וגם לא היתה כל הו"א שיש לאומנים סיבה מיוחדת ליצור דוכסוסטוס, אשר לדין התפלין פסולות עליו.

העליונה" וכו', מורה בהדיא שכוונתו ליישב את מנהג הגירוד, ולבאר דאין ריעותא במה שמגרדים מצד שיער, כיון שאי"ז אלא גירוד מועט, אבל אפ"ה לא הוסרה שכבת הקלף. ומזה מבואר דהוה פשיטא לי' למרן שקלף דידן הוא הוא הקלף שהיה בידי חז"ל, ולא נתגרד כלל מעל העור.

והמעין בדברי הגויל וקלף^(א), יראה שמוצא דבריו הוא מתוך מה דפשיטא לי' שחלוקת הקלף ודוכסוסטוס שעליה דברו חז"ל, היא החלוקה הטבעית הנראית במציאות, שהיא קילוף האפידרמיס (קלף, לשיטתו) מעל הדרמיס (דוכסוסטוס, לשיטתו). ולכך, בכדי שלא יחשבו קלפים שלנו כדוכסוסטוס, מבאר דמש"כ הרא"ש והתרומה 'אלא ודאי קולפים אותן הרבה גם במקום הבשר', אינו כדי לומר שע"י כך מסירים את הדוכסוסטוס, אלא הוא אדרבה לומר שאע"פ ששכבה זו של הדרמיס היא הדוכסוסטוס של חז"ל, מכל מקום ע"י הגירוד מצד בשר פוקע ממנה שם דוכסוסטוס, ונקראת קלף.

והטעם שאין הוא מסכים לפרש שהדוכסוסטוס הוא השכבה שתחת הדרמיס (הלא היא תת-העור, ההיפודרמיס), הוא מפני שבפועל אי אפשר לתקן שכבה זו לכתיבה מחמת שהיא מתפרקת, והכתיבה עליה אינה נאה (ע"ש עמ' 21). אמנם, לענ"ד הקטנה אי משום הא לא איריא, וחוסר בקיאותינו בדרכי העיבוד שהיו לפני אלף ואלפים שנה אינו כדאי לנטות מחמתו מפשטות דברי ר"ת והראשונים והשו"ע, שהדרמיס הוא הקלף המקורי, ולא הליצה. והלא התקון תפלין (שהיה תלמיד המהר"ם מרוטנבורג) בהדיא קאמר שאם יגרור את העור לצד השער ולא לצד הבשר, יהיה זה פסול לכתיבת תפלין מחמת שהוא דוכסוסטוס^(ב), וכן הזהירו הרבה כל האחרונים על חובת הגרירה מצד בשר בכדי להסיר לגמרי את הדוכסוסטוס (עי' בשו"ע שם 'ומצד בשר גוררין הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד', ובביאור הלכה שם ד"ה

(א). שהוא ספר נכבד מאד מאד. והרוצה לעמוד בבירור על היקף הסוגיא ועומקה, יהיה לו ספר נפלא זה לעניינים, בבירותו המקיפה והישרה [הספר הגיעני לאחר כתיבת עיקר הדברים, ושמחתי עליו מאד. שיבצנו מדבריו לאורך דברינו, בהזכרת שמו וציון העמוד המדויק. מקוצר המקום לא הרחבנו להשתעשע בכלל דבריו הנחמדים, אלא רק בנקודה זו שהיא עיקרית מאד לענייננו].

(ב). ודחוק עד מאד לפרש בדבריו שמכיון שאינו מתקן לצד בשר, לכן הדר דינא שהוא דוכסוסטוס, שהרי המשמעות הברורה בדבריו היא שאז תמצא בידו השכבה הקרובה לבשר, שהיא דוכסוסטוס [ומשמע דאז גם התיקון לכתיבה מצד בשר אינו מועיל לה], ועוד דלשי' הגויל וקלף הלא בכה"ג גויל הוא ולא דוכסוסטוס.

ומצד), ומבואר מזה דנקטו בפשיטות שקלף דידן הוא הדרמיס, והשכבה שמתחתיו היא הדוכסוסטוס^(ג).

והן אמנם שבתשובת רב שרירא גאון^(ד) כתב דדוקא כאשר ניתן לחלוק את הגויל לשנים רק אז שייכת חלוקת השמות קלף ודוכסוסטוס, משא"כ בעיבוד סיד אינו בכלל הנ"ל, אלא 'לא נהגו העם לכתוב על ר"ק' (היי' הדרמיס המעובד בסיד) אלא במקום בשר, אבל הכותב במקום שער לא נהגו להכשירו'. ומבואר בהדיא, דהר"ק, שהוא עור שנתעבד בסיד ואין בו אפשרות חלוקה, אין דנים אותו כלל בגדרי קלף ודוכסוסטוס, ודין אחר לו. ומסברא ומכח המנהג אתי עלה רב שרירא לומר שנוהגים בו דין קלף ומכשירים את הכתיבה עליו רק מצד בשר^(ה). ומינה שמעינן בבירור כדברי הגויל וקלף, דטעם הכשר הקלף דידן המעובד בסיד (והוא הר"ק) הוא מפני שאין דנים אותו בגדרי קלף ודוכסוסטוס של חז"ל, אלא כותבין עליו במקום הראוי בו טפי לכתיבה, שזה צד בשר^(ו), וכע"ז כתב האור זרוע (סי' תק"מ) דדוקא בעיבוד עפצים כותבין על הדוכסוסטוס במקום שער, כיון שאז צד

(ג). בין הדרמיס לשכבה השומונית שתחתיו (ההיפודרמיס), קיימת קליפה דקה, הנקראת אשקרני"ר (כמ"ש המרדכי בהלכ"ק שם). ויתכן דרך שכבה זו בפ"ע נקראת דוכסוסטוס, ולא שכבת השומנים שתחתיה. אם כי לדידן אין נ"מ בדבר, היות והאידנא אין אנו יודעים לכתוב על שניהם, לא על ההיפודרמיס ולא על האשקרני"ר [והקילוף הנדרש מצד בשר, לכתחילה עכ"פ הוא בכדי שלא ישאר שום קרום וקליפה במקום הכתיבה, וכמ"ש הביאור הלכה שם].

(ד). שו"ת הגאונים, זכרון לראשונים (הרכבי) סי' תל"ב.

(טו). וכפי הנראה טעמו הוא מפני ששם ראוי הוא יותר לכתיבה.

ומכאן אזהרה גדולה שלא לעבד הקלף בעפצים, והשומר נפשו ירחק מזה. דהנה מדברי הרש"ג והאור"ז מתבאר שלדידן שהקלף הוא החיצון, הטעם שאנו כותבים על הפנימי מצד בשר, הוא מפני שא"ז דוכסוסטוס אלא ר"ק, ועיבודו בסיד מכשירו טפי מצד בשר (וסמך התם רב שרירא גאון בדיעבד על דעת רב משה גאון, המכשיר עיבוד סיד). ולפ"ז עולה, דמי שמעבד את הקלף דידן בעפצים, שוב הדר דינא להיות שם דוכסוסטוס עליו, והכתיבה עליו מצד בשר, פסולה (ואם נצרף לזה את מה שהגויל וקלף מדייק כן גם בדברי גאונים וראשונים נוספים, נמצא שיש כאן חשש פסול. אם כי יל"ד שאפשר לסמוך על שי' הרא"ה שהביא הריטב"א בשבת ע"ט ב', דהיכא שעבדו את הדוכסוסטוס מצד בשר אפשר לכתוב עליו שם. ויתכן דגם הרש"ג והאור"ז מודו ליה, וכשם שהכשירו צד בשר של הדוכסוסטוס בעיבוד סיד, ה"נ בעיבוד עפצים כאשר יכשירוהו מצד בשר, ויל"ע). והמעין הישר יבין מדעתו, כי במאזני הדעת יכבד משקל דעת רש"ג והאור"ז, אשר ישנו צד לומר שהכשר קלפים דידן נשען עליהם, ונכון לחוש לזה, טפי ממה שיש לחוש להפוסלים את העיבוד בסיד, לאחר שהכשירוהו בהדיא ר"ת והראשונים, וכפסק השו"ע, וכמנהגו זה אלף שנה [וטוב יותר להמשיך לעבד בסיד, ולא לחוש להפוסלים, מאשר למיעבד עובדא לשנות המנהג ולעבד בעפצים, אשר הוא פסול לרש"ג ולהאור"ז, ובחשש פסול לר"ת וסיעתו].

בשר אינו ראוי לכתיבה, אבל דידן, המעובד בסיד, ראוי הוא לכתיבה טפי מצד בשר. אך מכל מקום, דעת התוס' והרא"ש והתרומה ודעימייהו, שהיא עיקר להלכה, קאמר הבית יוסף שעניינה הוא לומר שהדרמיס שעליו אנו כותבים, הוא הקלף של חז"ל (ולא הליצה, שהיא הקלף לרב שרירא גאון).

ה.

עתה יתבאר בעה"י, כי לא זו בלבד, שאין כל נדנוד חשש בהסרת הליצה [אשר העידו על כך הראשונים ז"ל, והתירוהו בהדיא וכן"ל], אלא אדרבה מצוה גדולה יש בדבר, ונבאר בס"ד.

הנה מש"כ הטור דחלוקת הגויל היא באופן שהקלף הוא החלק החיצוני שבצד השיער והדוכסוסטוס הוא הפנימי שכלפי בשר, מקורו בדברי רב האי גאון (בפירושו לשבת ע"ט ב') שהביא הערוך (ערך דוכסוסטוס), וכן היא שי' רש"י (שבת ע"ט ב' ד"ה דוכסוסטוס), והתוספות והרא"ש והתרומה והסמ"ג וההגמ"י (שהבאנו לעיל אות א'), והמרדכי (הלכ"ק סי' תתקנ"ט), ועוד הרבה ראשונים ז"ל, גאוני ארצות אשכנז.

אבל הרמב"ם (הל' תפלין פ"א ה"ז) כתב, 'ואם לקחו העור אחר שהעבירו שער, וחלקו אותו בעביו לשנים, כמו שהעבדנין עושין, עד שייעשה שני עורות, אחד דק, והוא שממול השיער, ואחד עבה, והוא שממול הבשר, וכו' זה החלק שממול השיער נקרא דוכסוסטוס, וזה שממול הבשר נקרא קלף'^(ט). גם בתשובותיו כתב כן הרמב"ם, בשם רב האי גאון^(י).

טז). הנה הר"ק הוא הדרמיס העבה (וכמבו' בשו"ת הרמב"ם (מהדורת מכון ירושלים, אהבה) סי' פ' שהעבה נקרא רא"ק והחיצון קש"ט), ומשמע מדברי רב שרירא דלא מדין התלמוד כותבין עליו מצד בשר, אלא מכח המנהג, ומזה יש ללמוד דס"ל דחלק זה הפנימי נקרא דוכסוסטוס (וכג' הערוך בשם רב האי, בריה דרש"ג), ואעפ"כ קאמר רב שרירא דכותבין על צד בשר דידיה, וזה כמנהגנו. ועי' גויל וקלף עמ' 40, ובیشורון (חלק ל"ג עמ' כ"ב).

יז). כן הוא בכל כתבי היד [ללא יוצא מן הכלל], וכן היא הגי' ברמב"ם שבהו' ר"ש פרנקל, וע"ש במקורות וצינונים שכן הביאו הראשונים ז"ל בשם הרמב"ם ע"ש [והדפוסים שלפנינו נשתבשו ע"י מדפיס שרצה להתאים את שי' הרמב"ם עם מה שהיה ידוע לו ע"פ שי' הערוך ור"ת].

יח). שו"ת הרמב"ם, מכון ירושלים, אהבה, סימנים ע"ו פ' פ"א. גם הרשב"א (בשו"ת ח"א סי' תק"פ) כתב בשם רב האי גאון כהרמב"ם, ודלא כמו שהביא הערוך משמו, וכ"כ במגדל עוז (על הרמב"ם שם),

וכשיטת הרמב"ם שהחיצוני הוא הדוכסוסטוס, והקלף פנימה ממנו, כן נקטו גם הרמב"ן (בשבת שם), הרשב"א (בש"ת, ח"א סי' תק"פ), הריטב"א (בשבת שם), והר"ן (בשבת שם^ט).

ולענין הלכה, על דברי הטור (יו"ד סי' רע"א) שנקט שהחיצון הוא קלף והפנימי דוכסוסטוס, כתב מרן הבית יוסף שכן ס"ל גם להתוס' והמרדכי והר"ן בשם הערוך, והרא"ש, והתרומה והסמ"ג והגה"מ. והוסיף לומר 'ודלא כדכתב הר"ן בשם הרמב"ן והרשב"א שחלק הדבוק לבשר נקרא קלף והחלק של צד השער נקרא דוכסוסטוס. וכתב [הר"ן] שכן דעת הרמב"ם, ונוסחא משובשת נודמנה לו בדברי הרמב"ם, וליתא, אלא עיקר הנוסחא כספרי הרמב"ם שהיא כדברי כל הנך רבוותא שהסכימו שהחלק הדבוק לשער נקרא קלף והחלק הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס. ואע"פ שמדברי תשובתו לחכמי לוניל^כ על מה שכתב בפ"ג (ה"ה) נראה שהיה גורס כגירסת הר"ן, אפשר שאח"כ חזר בו ותיקן כמו שהוא בספרים שלנו. ונוסחא זו עיקר שהיא מסכמת לדעת רוב הפוסקים', עד כאן דברי מרן הבית יוסף ז"ל, וכן כתב בשלחן ערוך (או"ח סי' ל"ב ס"ז, ועי' בב"י שם שכ' כעין הנ"ל).

ודברי מרן ז"ל, המשביר לכל עמו, צריכים עיון, דכיון שהעידו הר"ן והרשב"א על דעתו של הרמב"ם, ואף איהו גופיה ז"ל שפתי קדשו ברור מללו כן, וכאשר כתב בתשובתו לחכמי לוניל^כ, א"כ למה נטה מזה הב"י, ומחמת הספרים הנדפסים קבע שגי' הר"ן משובשת, ושהרמב"ם חזר בו מדבריו התקיפים שבתשובתו (והיא

ועי' חתם סופר (שו"ת או"ח סי' ג'). וע"ע בתורתן של גאונים (חלק ה' עמ' 282), ובישורון (חלק ל"ג עמ' ט"ו).

יט). הר"ן כתב שם דמפני זה יש להכשיר קלפים שלהם, כיון שהיו גוררים אותם הרבה מצד שער. וכ' דלפי' הערוך פסולים הם קלפים אלו, וזה כהוכחת היש אומרים שהביאו התוס' וכדלעיל, שנקטו בפשיטות שע"י הגרירה מסתלקת השכבה העליונה. ואכן כך נקט הר"ן, ואדרבה מכאן הוכיח דהמנהג הוא כשי' הרמב"ם.

כ). שו"ת הרמב"ם (שם) סי' פ'.

כא). ואף בכסף משנה (שם) הוסיף לומר 'וזו היא נוסחת רבינו מאין ספק כמבואר בתשובתו לחכמי לוניל, וכך היא גירסת ה"ר מנוח'.

בביטול דברי מי שיצא לומר כי תשובות הרמב"ם לחכמי לוניל מזויפות הם, עי' חצי גבורים (חלק ח' עמ' ר"ט).

הדעה הנכונה בלא ספק, ומי שאומר היפך זה לא שמע זאת אלא מבעל מלאכה הדיוט', 'טעות גדולה טעה האומר' (כב).

וכבר הקשה כן על הבית יוסף, בשו"ת מלל לאברהם (למהר"א סתהון^{כב}), סי' י"ד), והוסיף לחזק הקושיא: "שהרי תשובת חכמי לוניל היא אחר שנדפס ספר הרמב"ם ז"ל ויצא טבעו בעולם וכו', והשיב להם הרמב"ם ז"ל תשובה נצחת בראיות ברורות וחיזוק דבריו הכתובים בספרו בטעם וראיה נכונה וכו', וא"כ איך שייך לומר בזה אחר שנדפס ספרו וחיזוק דבריו, שחזר בו וכתב כמו שכתוב בספרים שלנו [הנדפסים], וצל"ע". וכן כתב לו מהר"ם סוויד ראב"ד ארם צובא (שם סי' ט"ו): "באמת תימה גדול הוא זה ולא ידענא מאי אידון בה", וכן האריך לתמוה בשו"ת פרי עץ חיים^{כד}.

כב). והנה ניכר בבירור מדברי מרן הבית יוסף, דפשיטא לי' לנקוט לעיקר כשי' הרמב"ם, אלא שלא היה מבורר לו הנוסח בדבריו [וכדמשמע מלשונו 'ונוסחא זו עיקר שהיא מסכמת לדעת רוב הפוסקים'. דהיינו, מרן מקבל את נוסח הספרים הנדפסים משום דס"ל שטוב יותר להשוות את שי' הרמב"ם עם רוב הפוסקים, מאשר עם דבריו בתשובה, מכיון דאי משום הא לחודא יתכן שחזר בו], וכן מתבאר מדברי תלמידו מהר"ם גאלאנטי (בשו"ת סי' ק"ו). וליכא למימר שכאן העדיף הב"י לנקוט כהתוס' וסיעתם ודלא כשי' הרמב"ם, כיון שגם במקומות המועטים שעושה כן, אי"ז אלא כאשר דעת הרמב"ם יחידאה היא, ולא היכא שחונים על צבאו הרמב"ן, הרשב"א והר"ן.

ומעתה יש לדון בקרקע שמא גם זה בכלל המקומות שי"ל בהם שאם היתה לפני מרן נוסחת הרמב"ם שבכל כתבי היד, שהיא כמ"ש הר"ן משמו, היה נוקט נוסחא זו לעיקר, ומצרפה עם שי' הרמב"ן, הרשב"א והר"ן (ועל דרך שכ' החיד"א בשו"ת חיים שאל ח"א סי' נ"ו, ועי' משנה ברורה סי' ש"א סכ"ה בה"ל ד"ה כגון, וע"ע בהקדמת בעל יביע אומר וצ"ל לשו"ת הרמב"ם פאר הדור, ובעין יצחק ח"ג עמ' תקנ"ג). ואם כן הוא, נמצא דשי' הרמב"ם ודעימיה אינה רק בגדר חומרא בעלמא, אלא היא קרובה להיות עיקר הדין. כג). ראש הרבנים בארם צובא, גלב"ע כסלו תקע"ו. השו"ת נדפס לראשונה ע"י מכון אהבת שלום, ירושלים תשע"ו.

כד). אמסטרדם תקנ"ח, חלק י"ב סי' ס"א. בספר שו"ת פע"ח שלפנינו, נמצאת השאלה באורך ובביאור רב, אך המשך התשובה חסר, ולא ידענו מסקנת הדברים, אם בא שם יישוב לדברי הב"י, ואיך נקטו שם להלכה ולמעשה (בעותק המקורי שבספח"ל חסר מדף קנ"ו ע"א עד קס"ב ב', וברוך מי שיבקש האבידה וימצאנה).

ו.

ומעתה, דעת לנבון נקל, דודאי כל היכא דאפשר לעשות הקלפים באופן שיהיו ראויים גם לש' הרמב"ם, אשר קיימו עימיה בחדא שיטתא הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והר"ן, ודאי נכון הדבר ועדיף טפי למיעבד הכי. ובפרט שיש עוד מרבותינו הראשונים ז"ל דקיימו בהך שיטתא, וכגון העיטור (שער התפלין החלק הא'), דף כ"ג ב'), המנהיג (ח"ב עמ' תקצ"ד), הרי"ד (שבת שם), הריא"ז (שבת פ"ח אות ה') והריבב"ן (שבת ע"ח ב')¹², וכ"ה באלמרשד אלכאפי (המדרך המספיק, ערך דוכסוסטוס) לרבי תנחום הירושלמי. וגם קדוש ה' האריז"ל הכי סבירא ליה, כפי המתבאר בעץ חיים (שער מ"א פ"א¹³).

כה). ועוד איכא, אלא שמלאכת הליקוט אינה בכלל מלאכתנו, וכבר אספו המלקטים דברי הראשונים ז"ל שנחלקו בדבר, והעמידום מערכה לקראת מערכה. ובכל כה"ג אין שייך כלל ענין הכרעה ע"פ רוב, בדבר שבאופן כללי הוא פלוגתא שבין חכמי ארצות שונות, והרבה יל"ד. עכ"פ בכל דברינו שבכאן אין אנו באים אלא לבקש להחמיר כדעת הרמב"ם וסייעתו, ולא גבהה רוחנו להזכיר כלל ענין של הכרעה ח"ו, בדבר שנחלקו בו אבות העולם, ונפסק דינו בשו"ע [ולא נוכל להחשות, על מה שנמצאו בעוונותינו איזה עניים בדעת, שהכניסו עצמם לפירצה זו, ונמצאו מרבים בדברי שוא ותפל על דברי הראשונים כמלאכים ז"ל בהכשר הקלף דידן, ודי בגילוי דעת זה].

כו). וכ"ה בהדיא במשנת חסידים (מס' תיקון תפלין, פ"א משנה ב') 'הקלף שנכתבות בהם הוא מגויל שנחלק לב', והוא סוד עור החיצון דז"א הארוג משמות אלה"ם במקום דבוקו עם נוקביה, שכשננסרה נחלק אור זה ונשאר האור דק שהוא הדוכסוסטוס, שהיה מקום שער ז"א, בבחינת אור לנוק', והיותר עבה שהוא הקלף, שהיה מקום בשר ז"א, נשאר עתה לבחי' עורו, ולפיכך כותבים התפלין עליו. וכ"כ היד יוסף (עמ' ק"ו), והדגלי אהבה (הובא במזכיר שלום ח"ב עמ' רב"י). ובזה יהיה ניחא משה"ק בבית לחם יהודה (שער מ"א פ"א ד"ה לז"א), ובמעיל אליהו (עמ' שפ"ו). וכן הוכיח בים החכמה (להגרי"מ מורגנשטרן, שנת תשס"ח עמ' תרל"ח) דהאריז"ל ס"ל כהרמב"ם (והמבקש להבין את ציור דברי האריז"ל שבעץ חיים שם, יעיין בס' עץ החיים שבגן עמ' שי"ב).

ומשה"ק ע"ז בשו"ת שער יושר (ח"א סי' א' ס"ק י"ב), דלא שמענו על 'קלף האר"י', הנה אין כאן קושיא, אלא אדרבה הוכחה לכך דשפיר אפשר לצאת ידי שניהם [באופן שיתבאר לפנינו בס"ד]. שהרי המקובלים, המכוונים כל ארחותיהם בדיוק נמרץ אליבא דהאר"י הקדוש, ודאי וודאי שלא היו כותבים על קלף שלדידיה הוא פסול (ועי' ביד יוסף שם שהוסיף לומר 'כי דברי קבלתו של מר"ן זלה"ה עדיף, ומילתא בטעמא וריחא ומכריע את כולן, ובלעדו לא ירים איש את ידו, והמפורסמות אינם צריכות ראייה. וכיון שמבואר בדבריו ז"ל שנוקט הלכה למעשה כהאר"י ז"ל, ובתורת ודאי, א"כ על כרחך דהוה פשיטא לי' שהקלפים דידהו היו כשרים לשיטת האר"י).

ואם כי בהשקפה ראשונה אין הדבר אפשרי, דהלא העור מחולק לשנים, והחיצון, אשר להערוך הוא קלף וכותבין עליו בצד בשר, להרמב"ם הוי איפכא, דוכסוסטוס הוא, ומצד שער כותבין עליו. וכן הפנימי, להערוך הוא דוכסוסטוס ונכתב מצד שיער, ולהרמב"ם דקלף הוי, מצד בשר כותבין עליו, וא"כ היכי מצינן למיעבד מילתא דשויה לתרווייהו.

אמנם, בדברי הריטב"א מפורש להדיא דאפשר להשוות שיטתם ז"ל. דהנה הריטב"א (בשבת שם) הביא תחילה את שי' התוס' והקשה עליה, ולאחר מכן הביא את שי' הרמב"ם [בשם רוב הפוסקים], והוסיף לומר: "ואף לפי שיטה זו אומרים כי הקלפים שלנו כשרים לתפילין, שהרי גוררים מצד השער יפה יפה ומה שנשאר שמעבדין אותו מצד בשר, דינו כקלף ליכתב במקום בשר". ומבואר בהדיא דבאותם הקלפים המגורדים, שאותם היה פשוט לו להכשיר אליבא דהתוס' וסיעתם, על זה קאמר הריטב"א דאותם הקלפים עצמם כשרים גם לדעת הרמב"ם והפוסקים שעמו, והדבר צריך ביאור.

ועי' בבית מאיר (בסי' ל"ב) שהוכיח ששיטת רש"י היא ג"כ כהרמב"ן והר"ן [וכבר כ"כ מהר"י אבוהב (סי' ל"ב), ומשמע בדבריו ז"ל שנקט כן להלכה, ע"ש], וסיים הב"מ באומרו: "ויען שמדברי הרמב"ם אין הכרע כהב", לענ"ד לדינא יש להחמיר כסברת שני הפירושים". והואיל וברור שלא בא הבית מאיר לחדש להניח שני זוגות תפלין, הא' כשי' הרא"ש והשני כהרמב"ם⁵, דבר שלא שמענו כמותו מעולם, ע"כ דהוה פשיטא לי' שאפשר להכין הקלף באופן שיהיה כשר אליבא דכו"ע, הן לרב האי גאון וסיעתו, והן להרמב"ם וסיעתו, וכמו שנתבאר מדברי הריטב"א^{כח}.

כז). וכאשר בקש לפרש המגיה באוצר ההלכה (עמ' ס"ט הע' 5). והיא מילתא דתמיהא לענ"ד. ואף על הבית מאיר גופיה, לא שמענו שנהג כן.

ועי' במשמרת מועד (שבת ח"ב עמ' ר"ו) שהק' על הבית מאיר, 'ולא ידעתי מה שייך חומרא בזה, הא הכשר לזה פסול לזה, ותפלין פסולין על גויל', ובעזה"י לפנינו יתבאר.

כח). וכן היא שי' החתם סופר (שו"ת או"ח סי' ג'), שאחרי שכתב שנהגו לקלף עור דק ע"י גרירה ולהשליכו הוסיף לומר 'והא דידן עדיף טפי דהרי הוא אליבא דכו"ע', ע"ש.

וכן במאיל המלואים (פ"ז ס"ק ב') כ' דבהיות וענין קלף ודוכסוסטוס הוא ספיקא בפוסקים, לכן יש לחוש לשי' הרמב"ם והרשב"א האומרים שהצד החיצון אינו קלף אלא דוכסוסטוס [אלא דהתם הקשה, דא"כ היה לנו לבחור לכתוב על הגויל, שאז לכו"ע יש לכתוב מצד בשר, והניח בצ"ע. וחזינון שאע"פ

ואע"פ שבדברי הר"ן^(ט), ההשלמה והמאורות^(ל), המאירי^(א), והתשב"ץ (ח"א סי' קמ"ט), נראה דהנך שיטות סתראי נינהו, וזה פוסל קלפו של זה, וממילא אין קלף א' שיוכשר אליבא דכולי עלמא. אך הנה מכח שיטת רבינו תם וסיעתו, התוס', הסמ"ג, התרומה וההגמ"י, אשר כוותייהו פסק השו"ע, יש להוכיח כשי' הריטב"א, דשפיר אפשר לצאת ידי כולם, וכמו שבס"ד יתבאר עתה לפנינו^(ב), וזה הטעם דפשיטא לי' להבית מאיר דאפשר להחמיר כדברי שניהם.

ויסוד הדברים מצאנוהו בשו"ת צמח צדק (מליובאוויטש, או"ח סי' י"ד ס"ק ו', ובסי' ע"ב), ובפקודת אלעזר (למהר"א בן טובו, סי' ל"ב), ובעפר יעקב (להגר"י אייכהארן, קראקא תקצ"ט, דף ל"ג א'), ויתבאר בס"ד בתוספת נופך ספיר ויהלום.

ז.

הנה מלאכת עשיית הקלף היא באופן שמגררים ממנו את הדוכסוסטוס, וכמ"ש השו"ע 'ומצד הבשר גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד'. אמנם, בימי קדם היו בקיאים בחלוקת הקלף והדוכסוסטוס זה מזה, וכמ"ש רב האי גאון (בפירושו לשבת ע"ט ב', הו' בערוך שם) 'מנהגא מיייתי מגלתא דמעבדא בתמרי וקמחא דשערי ומתח ליה עד דיביש, וקליף ליה עד דהוו תרין פיסקי, ויזהר שלא ינקב, וקאי קלף לחודיה וכו', וההוא גיסא אחרינא דאקליף מיניה הוא נקרא

שכתב שם על הגויל 'דבהיות דאסור לגרר הרבה, א"כ יהיה הספר כבד במשא מאד, וקשה לישא ולהגביה אותו, מכל מקום כתב דטוב יותר לכתוב על הגויל, בכדי לצאת י"ח כל הראשונים, ואע"פ שהספר יהיה כבד מאד. וליישב קושייתו הגדולה, אמאי לא חיישינן לכולהו הנך רבוותא במילתא דאורייתא, צריך לבאר כהאומרים דבקלפים שלנו יוצאים ידי כולם, וכפי שיתבאר בס"ד].

כט). שבת ע"ט ב': "קלפים שלנו שכותבין עליהן במקום בשר לאו מתורת גויל עושין כן אלא מתורת קלף, לפי שגוררין אותן מצד השער, ומה שנשאר כלפי הבשר הוי קלף וכותבין בו במקום בשר, ואילו לפירוש בעל הערוך ז"ל כל כיו"ב פסול".

ל). שבת (שם). וזה לשונם: "נמצא הכשר בתפלין לדברי הגאונים הוא פסול לרב ז"ל, הכשר לרב ז"ל פסול לגאונים ז"ל".

לא). שבת (שם). וז"ל: "ומ"מ כמה קשה היא המחלקת, שהרי בתפלין כשר לשיטתנו פסול לדבריהם, וכשר לדבריהם פסול לשיטתנו, וה' הטוב יכפר בעד, ורחמנא ליבא בעי".

לב). ואודות מה שמדברי הר"ן ודעימיה נראה שאין הדברים עולים בקנה אחד, עי' לק' הע' מב.

דוכסוסטוס'. אולם, אע"פ שבדורות הראשונים היתה ידועה מלאכת חלוקה הקלף, מכל מקום לאחר מכן נשתכחה הבקיאות במלאכת חלוקת הקלף לשנים, וכמ"ש הראשונים ז"ל^(ג).

וסיבת השינוי היא מחמת שינוי צורת העיבוד, וכמ"ש במאיל המלואים (סי' רע"א פ"ח אות א'). שמתחילה, בימים הקדמונים, היה הקלף מעובד על ידי שעשאוהו 'מליח וקמח ועפיץ', וכמ"ש בשבת ע"ט א' ובמגילה י"ד א'. וגם לאחר חתימת התלמוד היה עיבוד זה ידוע אצל הגאונים בבבל. ברבות הימים נשתכחה מלאכת העיבוד בעפצים^(ד), ולא היו מעבדים את הקלף אלא על ידי סיד, אותו הכשיר רבינו תם, וביטתו החזיקו הראשונים ז"ל, וכן נפסק בטור ושלחן ערוך (יו"ד סי' רע"א ס"ב).

אכן, זהו הטעם שבימי הראשונים ז"ל לא היו בקיאים האומנים בחלוקת העור לשנים, מפני שבעיבוד סיד אין הדבר שייך כלל. זאת, מפני שהסיד גורם ל'הדבקת' כל שכבות העור יחד, ולכך אי אפשר להפריד ביניהם על ידי קילוף אלא אך ורק ע"י גירוד וגרירה. משא"כ בעיבוד עפצים, העין רואה שהעור מתקלף כפשוטו לשתי שכבות^(ה), אשר על ידי קילוף זהיר ניתן להפרידם באופן מוחלט לשכבות שונות, ולהתקין את שניהם לכתיבה.

לג). וכגון התרומה (שם), והרשב"א (בשו"ת שם) והמאירי (קריית ספר, המאמר הראשון ח"ג). לד). על השתלשלות הדברים כיצד נשכח העיבוד בעפצים, עי' בקובץ בית אהרן וישראל (גליון קמ"ט עמ' קל"ז).

לה). ראה תמונה בהמעין (גל' 224, טבת תשע"ח) עמ' 59, ובמה שצויין לעיל הע' ד. מוסף הערוך (להר"ב מוספיה) תמה 'דלא חזינן שהעור נחלק לתרי פסקי, ועל דבר זה שאלתי עבדנים רבים והייתי כמצחק בעיניהם, ואמרו לי שאם היה יכולת בידם לעשות דבר זה היה להם ריוח כפול ומכופל בעשותם מן עור א' שנים, ומן עור עב שני עורות דקים', והדברים פלא, מה היה לו לשאול את האומנים לאחר שכבר העידו בנו הראשונים ז"ל כי האידנא אין בקיאים במלאכת חלוקת העור לשכבות נפרדות [ומה שלא ידעוהו האומנים הוא מפני חוסר הבקיאות בעיבוד עפצים]. ועיין למהר"י ששפורטש (בשו"ת אהל יעקב סי' ס"ו. הרי"ש היה רבה של אמסטרדם, עירו של הרב"מ) שהאריך עליו בדברים חריפים מאד מאד.

ח.

והנה, בעיבוד עפצים, שתי השכבות המתקלפות זו מזו, הם הליצה והדרמיס^(ל).

ועל פי זה, היות ומקום החלוקה הטבעי, כפי שניתן לראות בעיבוד עפצים, הוא בין הליצה לדרמיס, מסתבר טפי לומר ששם הוא גם מקום החלוקה בין קלף לדוכסוסטוס [דודאי עדיף טפי להתאים את החלוקה שעליה דברו חז"ל עם צורת החלוקה הנראית לעיניים, כאשר מעבדים באופן שהיה נהוג בזמנם].

והן אמנם דרבינו תם וכל קדושים עמו, המפרשים שקלף הוא החיצון ודוכסוסטוס הפנימי, שפיר הכריחו שהדרמיס הוא הקלף ואילו הליצה אינה אלא בגדר קליפה בעלמא, אשר גם לאחר קילופה וכמנהג האומנים בזמנם, אכתי אשתייר הקלף [ולא הגיעו עדיין למקום הדוכסוסטוס], וכמו שהכריחו מהא דאל"כ איך אנו כותבין תפלין על קלפים שלנו, ואם כן על כרחך דהדרמיס קלף הוא ולא דוכסוסטוס.

אבל לשי' הרמב"ם, שהקלף הוא הפנימי, ליכא להכרח הנ"ל, ושפיר איכא למימר שהליצה אינה רק קליפה בעלמא אלא היא באמת השכבה החיצונית, הנקראת לדידיה דוכסוסטוס. ומה שמורידים אותה האומנים אין בו כל גריעותא, אלא אדרבה חובה היא, דכיון שתפלין נכתבות על הקלף, לכן מקלפים מעליו את הליצה שהיא הדוכסוסטוס, ואז נשאר הדרמיס, שהוא הקלף, וכותבין עליו מצד בשר^(ז).

(לו). ושכבת ההיפודרמיס (השכבה השלישית, דגידים ושומנים) מסירים אותה עוד לפני העיבוד.

(לז). ופלא בעיני מה שנתאון הגר"י קורח זצ"ל (ענף עץ אבות ח"ב, שו"ת אמרי יוסף סי' נ"ד): "ולא נמצא בידינו קלף כפי דעת הרמב"ם, ומפני שהם לא נחלקו לשנים ונמצא שאינם לא גויל ולא קלף", ואע"פ שמגרדים את שכבת הדוכסוסטוס מ"מ סבר הגר"ק דלהרמב"ם זה פסול, ואין להכשירו אלא לדעת הפוסקים שהביא הרמ"א, אשר "לדעתם הגרידה מספיקה במקום לחלוק אותו". ולא ידענא מנא ליה למר דהרמב"ם מצריך חלוקה בדוקא, ומאי גריעותא דגירוד מחלוקה, דהא סו"ס אין כאן דוכסוסטוס כי אם קלף. ולמה ליה למימר דהרמב"ם פליג עם מאי דפשיטא לי' להרשב"א (שו"ת ח"א סי' תק"פ) "ומה שאמרתם שאין לכם אומן שידוע לחלוק את העור לשנים, גררו את העור יפה יפה במקום השער כדי קליפה יפה, נמצא הקלף נשאר לעצמו שאין הקפדה שיחלק לשנים אלא שלא ישאר כל העור שלם דאז יהיה גויל", ונמצא שכל שהסיר את הדוכסוסטוס, בין ע"י קילוף ובין ע"י גירוד, הרי שבידו קלף הגון ומהודר.

ונמצא, שבאמת כל ישראל היו כותבין תפלין על הדרמים שהוסרה ממנו הליצה. אלא דשוו במילתא ולא בטעמא, שרבינו תם וסיעתו נקטו שהדרמים הוא השכבה החיצונית הקרויה קלף, ומכיון שהליצה איננה מחלקי העור כלל אלא בגדר קליפה. ולהרמב"ם ודעימיה הרי זה בהיפך ממש, דכיון שהליצה היא השכבה החיצונית שהיא הדוכסוסטוס, והדרמים הוא הקלף, לכן יש לקלף את הליצה ולכתוב על הדרמים, אשר לדידהו הוא השכבה התחתונה, ומקריא קלף^(ח).

ובזה מכוונים היטב דברי הריטב"א והגאונים (הבית מאיר, והצמח צדק, והפקודת אלעזר, והעפר יעקב) שהשוו השיטות והכשירו קלפים שלנו אליבא דכולי עלמא. דלכו"ע הדרמים הוא הקלף, וכותבין עליו מצד בשר, אלא דלר"ת הדוכסוסטוס הוא מתחתיו^(ט) [והליצה שמעליו, קליפה היא], ולהרמב"ם הדוכסוסטוס הוא הליצה שמעל הקלף [ושכבת ההיפורדמים שתחתיו, שהיא של גידים ושומנים, אינה בגדר עור הראוי לכתובה כלל].

לח). והנה הריטב"א והר"ן (בשבת שם) הקשו על שיטת התוס' מהא דאמרו שם דרבי מאיר היה כותב את המוזהו על הקלף מפני שמשמרת, ומבואר דהקלף הוא החלק העבה [ומה שתי' על כך המאיל המלואים (י"ד ס' רע"א פ"ו אות ג'), שמ"מ הליצה היא חזקה יותר מהדרמים, ולכן היא משמרת יותר אע"פ שהיא דקה, לענ"ד הוא צ"ע מהמציאות, דחזונו כי הדרמים חזק ממנה (ועי' גייל וקלף עמ' 189)]. והנה קושיא זו אכן מכרעת היא להוכיח שהליצה אינה הקלף, ומ"מ אי"ז קושיא על התו' אא"כ נימא דלדידהו היא הקלף, אבל כיון שמוכח בדבריהם ז"ל שהדרמים הוא הקלף, וכמבואר ממה שהתירו להוריד קליפות קליפות, א"כ אתי שפיר, דבאמת גם לדידהו הקלף הוא החלק העבה, שהרי הדרמים עבה הוא ומשתמר יותר מהשכבה הדקה שתחתיו, דהיי' השכבה התת-עורית, שהיא הדוכסוסטוס לדידהו. וכן הוכיח הצמח צדק (שם), דלהתוס' דקלף הוא החיצון ע"כ שהוא עבה יותר מהדוכסוסטוס. ועל מש"כ הנשמת אדם (כלל י"ד ס"ק א') דמסתמא במציאות אין מחלוקת, וגם להתוס' החלק העבה הוא לצד בשר והדק הוא לצד שער, צ"ל דאדרבה הא בהא תליא, וכיון שאמרו התוס' שהקלף הוא החיצוני, א"כ אה"נ לדידהו השכבה החיצונית היא העבה [ובשכבה שהיא חיצונית להרמב"ם, דהיינו הליצה, לא מיירו התוס' כלל, דלדידהו היא קליפה בעלמא], ובאמת בהא ליכא פלוגתא במציאות, במה שהקלף הוא החלק העבה ביחס לדוכסוסטוס, ולעולם כולו מודו שהקלף הוא הדרמים, אלא דפליגי אם הדוכסוסטוס הוא הדק שמעליו (הליצה, להרמב"ם) או הדק שמתחתיו (השכבה התת-עורית, להתוס').

לט). ואמנם כיון שהשכבה התחתונה (התת-עורית) היא דקה יותר משכבת הדרמים, נמצא כי לר"ת וסיעתו הקלף הוא עבה יותר מהדוכסוסטוס. ומש"כ הרמב"ם (תפלין א' ז') ששני עורות הן, והעור הפנימי הוא העבה, לעומת החיצון שהוא דק, הוא דוקא לשיטתו, שהליצה היא הדוכסוסטוס, והיא העור החיצוני, משא"כ לר"ת שהקלף (הדרמים) הוא החיצוני, והדוכסוסטוס הוא הפנימי, א"כ אדרבה הפנימי דק והחיצון הוא העבה, ועי' בדברי הצמח צדק שבהע' לט דלעיל.

והשתא ניחא ג"כ מה שהקשה בשו"ת מלל לאברהם (שם): "קשה לקוצר דעתו דמחלוקת זו היא מח' במציאות", והיאך פליגי בדרך איפכא, דלר"ת וסיעתו הכתיבה על הקלף במקום דיבוקו עם הדוכסוסטוס היא נאה יותר, וכמ"ש התרומה (שם) והמרדכי (שם), ואילו הרמב"ם קאמר (בשו"ת שם, סי' פ') שהכתיבה במקום הדיבוק היא רעה ופחותה ולכן צריך לכתוב בצד החיצוני של הקלף. ולפ"ז ניחא טובא, דבאמת כולם אמרו דבר אחד, שהמקום הראוי יותר לכתיבה הוא הדרמים בצד הפונה לבשר, אלא דלר"ת שם הוא מקום דיבוקו עם הדוכסוסטוס, ולהרמב"ם הוא הצד הנוגע בבשר^מ.

ט.

וראיה גדולה לדבר, הגויל:

דהנה ס"ת נכתב לכתחילה על הגויל, שהוא הקלף והדוכסוסטוס שלא נחלקו, וצד הכתיבה עליו היא במקום שיער. ולפי מה שנתבאר בדעת הרמב"ם וסיעתו, דסבירא להו דהליצה היא הדוכסוסטוס והדרמים הוא הקלף, נמצא דהגויל הוא הדרמים שלא נתקלפה ממנו הליצה. משא"כ לרבינו תם וסיעתו, דהליצה נגזרת והדרמים הוא הקלף ותחתיו מקום הדוכסוסטוס, נמצא שהשכבה התת-עורית (היפודרמים) היא הדוכסוסטוס, וגויל הוא הדרמים וההיפודרמים יחדיו.

והנה כתיבת ספר תורה על גויל היתה מקובלת מאד בארצות ספרד ובתימן, ואכן עדיין נמצאים בידינו ספרי תורה רבים הכתובים מצד שיער, ומוכח מזה שעל הגויל הם כתובים [בשונה מתפלין הבאים מהארצות הנ"ל, אשר כולם כתובים הם

(מ). המלל לאברהם הניח הקושיא בצ"ע, וסיים באומרו: "מחלוקת זו היא לה מח' במציאות, לא יכולתי להבינה, ואין לי פה להשיב".

והנה כע"ז הק' ג"כ הגאון הנאמ"ן שליט"א (אור תורה, גליון תקל"ד עמ' שע"ב): "אבל ק"ל שכולם כותבים היום בקלף הדק על החלק הפנימי הסמוך לבשר כמ"ש מרן בש"ע (סי' ל"ב ס"ז) והכתב נאה והדיו אינו נבלע, היפך דברי רבינו הרמב"ם בתשובה, וצ"ע". ולהנ"ל ניחא, דהמקום שעליו כתב הרמב"ם שהוא אינו ראוי לכתיבה, הוא הצד הפנימי של הליצה, משא"כ הצד הפנימי של הדרמים, שעליו אנו כותבים היום, בודאי הוא ראוי לכתיבה, ואף להרמב"ם בזה מתפרשת המימרא דקלף במקום בשר [והמע"ן בשו"ע אשר ציין אליו הגאון שליט"א, יראה שלא כתב כלל שהקלף הוא החלק הדק, ואדרבה גם להשו"ע הקלף הוא עבה יותר מהדוכסוסטוס].

על צד בשר של הדרמיס שאין לו ליצה]. וכיון שכולם מגורדים הם להפליא מצד בשר, והשכבה התחתונה של הגידים והשומנים (היפודרמיס) ניטלה מהם לגמרי, ואין בהם אלא את הליצה והדרמיס, הא קמן דהוה פשיטא להו דהם לבדם מיקרו קלף ודוכסוסטוס, והשכבה התחתונה אינה אלא פסולת בעלמא, ולכך דוקא בגויל הקפידו על השארת הליצה בשלימותה בלא שתפגם, כיון שבלעדיה לא יהיה זה גויל. משא"כ בתפלין הנכתבין על הקלף, אדרבה חובה להסיר את הליצה לגמרי, ורק אז יהיה אפשר לכתוב על הדרמיס מצד בשר, דאל"כ לא יהיה זה קלף אלא גויל, ויצטרכו לכתוב עליו מצד שיער^(מא).

מא). עי' בתשב"ץ (ח"א סי' קמ"ט) שנשאל בדבר סופר היודע לקלוף מקום טעות, אי שרי למיעבד הכי, והתשב"ץ דן שם לומר דע"י הקילוף הוסר הדוכסוסטוס להרמב"ם, ונשאר הקלף. ומבואר דנקט בד' הרמב"ם דהליצה והדרמיס הם הקלף והדוכסוסטוס [ולא אסר אלא את הקילוף, אבל את הגירוד כבר התירו חז"ל במנחות ל' ב', וצ"ל דבעיבוד עפצים, שהליצה מתנפחת מעט, ניתן לגרד קלות באופן שעדיין ישאר חלק מעוביה, מה שא"כ בקילוף, ועי' בשו"ת מהרלב"ח (סי' ב')].

והן אמנם שכ"כ התשב"ץ גם אליבא דהערוך, ולכן אסר לדידיה את הקליפה, כיון שאז נשאר הדוכסוסטוס. והיה מקום ללמוד מזה דגם להערוך הקלף אינו אלא הליצה ולא הדרמיס. וצ"ל דהתשב"ץ [דמשמע שם שנקט לעיקר כהרמב"ם, אשר עמו הרמב"ן והרשב"א ראשי גולת ספרד. וכן מוכח ממה שכתבו על הגויל] אכן פירש כך את דעת הערוך, וסבר כדעת היש אומרים שהביאו התוס', דקלפים שלנו שהוסרו מהם קליפות לצד בשר הרי הם דוכסוסטוס. ומעתה נמצא דאף אחרי דבריו ז"ל אין כל שינוי לדינא, שהרי על מדוכה זו כבר עמד רבינו תם, והכריע שקליפות אלו לאו קלף הם, וכאשר הביאו התוס' והרא"ש והתרומה והסמ"ג והמרדכי, וא"כ אליבא דהנוקטים כהערוך אין חשש בדבר, ואילו התשב"ץ הלא סבר כהרמב"ם [ואין טעם להחמיר כפירושו של הרשב"ץ ז"ל בדברי הערוך, בשעה שהראשונים שנקטו כהערוך נקטו בהדיא בהיפך, ואף איהו ז"ל לא אמר דבריו אלא בדרך מו"מ ופירוש ולא כהלכה למעשה, שהרי נקט כהרמב"ם. שו"ר בפקודת אלעזר (למהר"א טובו, סי' ל"ב) שג"כ הושה דעת התשב"ץ עם היש אומרים שהתוס' דחו דבריהם. וכיו"ב צ"ל ג"כ בדעת הר"ן, דאע"פ שנראה מדבריו שלהערוך הליצה היא הקלף, מ"מ כיון דאיהו גופיה נקט כהרמב"ם ודלא כהערוך, אין שום טעם להחמיר כפירוש זה בערוך, כאשר בעל הפירוש גופיה לא נקט כמותו (וכבר מחו לה אמוחא החזו"א והגרז"ר בענגיס למי שפלפל אליבא דהסוברים דמה שנלמד מ"ג מדות אינו אלא מדרבנן, דהן אמנם דהרמב"ן סבר הכי בדעת הרמב"ם, אך כיון דע"כ לא יתכן דהרמב"ם סבר כן, נמצא דליכא למאן דאמר הכי, וא"כ אין מקום לפלפל אליבא דשיטה שלא נולדה. עי' מעשה איש ח"ב עמ' ע'). ועי' הדרך י"ל בד' ההשלמה והמאורות, דכיון שנקטו כשי' התוס', שהדרמיס הוא הקלף והדוכסוסטוס מתחתיו, ומחמת כן סברו לומר שהרמב"ם רק מהפך את שמות השכבות ולא פליג עמם בפועל, אך מ"מ, לכא' הנהגת הרמב"ם המשתקפת בדברי אותם שנהגו כוותיה עדיפה היא לענין דינא, ובפרט שאין הנדון כאן אלא להוסיף חומרא].

ומהאי טעמא אנן, דנקטינן לעיקר הדין כרבינו תם וסיעתו, וכפסק השו"ע, שהליצה היא קליפה בעלמא והקלף הוא הדרמיס, דין גוילים הנ"ל הוא כקלף דעלמא [רק שלא הוסרה ממנו הקליפה], ואם שינה לכתוב עליהם מצד בשר, פסל. דלדידהו, שהיו מגררים קליפות קליפות מצד שיער, הגויל צריך לכלול גם את השכבה התת-עורית, שהיא הדוכסוסטוס^(מב).

ועל כן אותם בני אשכנז המבקשים להתחכם ולכתוב ספרי תורה על הגויל הנ"ל שהחזיקו בו התימנים, הם פסולים לדעת השו"ע [כיון שצריך לכתוב עליהם

וראיה גדולה לדבר, מה שהבית יוסף הביא באורך את תשובת התשב"ץ הנ"ל (בבדק הבית יו"ד סי' רע"ו), ולא הזכיר ממנה אלא את הנדון דמחיקת השם, אבל את מש"כ התשב"ץ לחוש להסרת הקלף וכיו"ב לא הזכיר הבי"ש שם כלל וכלל, ולהנ"ל א"ש טובא, דכיון דהבי"ש נקט בהדיא כפירוש ר"ת והראשונים בדברי הערוך א"כ אין כל חשש בהסרת הקליפה, דגם אחריה הלא אכתי ישתיר הקלף ואין בו חשש דוכסוסטוס כלל.

והנה בתקון סופרים (מהר"ר לוי יצחק, הסופר מברדיטשוב) הרעיש הרבה על ענין גרירת הקלף, ולמד מדברי התשב"ץ שאין לגרור כלל מצד שער, "ואם גרר מצד שער הרבה עד שיש בגרירה כדי קליפה הניטלת כולה בפ"ע כאחת ואצ"ל אם קילף קליפות הניטלות כולה כאחת הרי זה דוכסוסטוס גמור", ע"ש. אבל מדברי הבית יוסף למדנו שהוא לא נקט כהתשב"ץ, ומפני שהביא עדות הראשונים ז"ל על הסרת קליפות קליפות מצד השער (ובתקון סופרים שם מיייתי לדברי הרא"ש והמרדכי שקולפים קליפה מצד שער, ולכן אין מובן מה שהסיק שם לכתוב בתפלין 'שלא נגרר כלל מצד שער'. וכבר תפס עליו בזה בשו"ת הליכות אליהו למהר"א קאלעסניקער (ורשא תרס"ג, סי' י'), ולאחר שכתב "שהתפלין הגבוהים והמופלאים אשר אין ערוך להם שכתבו תלמידי הבעל שם ז"ל ג"כ נכתבו על קלף שנגרר הרבה מצד השיער", הוסיף להפליא על הסופר הנ"ל בדברים חריפים טובא, ע"ש. ועיין בהקדמתו של הסופר הנ"ל, לספרו תעלומות סופרים, בו הוא מרעיש לפסול את הדיו המקובל ואת בתי התפלין המקובלים, ושם מתאונן על שלא הסכימו עמו לפסול את הקלפים המגורדים מצד שער, ועי' שו"ת ברכה מציון ח"א סי' ג', ועי' שו"ת זכר יהוסף סי' ר').

ולא ידעתי מפני מה יש מפוסקי אשכנז שנוקקו לנידון התשב"ץ (וכגון השבות יעקב ח"ב יו"ד סי' פ"ח), ודנו אם לאסור את הקילוף מחמת שעל ידו מגיעים לדוכסוסטוס. והוא פלא, אטו היו כותבים במקומם על הגויל, והלא דברי התשב"ץ אינם שייכים אלא בכותב על הגויל, וכאשר כ' הגרע"א ז"ל (יו"ד סי' רע"ט ס"ק ד') דלמנהגנו לא שייך זה ומותר לקלף, וכ"כ בשו"ת אבן יקרה (יו"ד סי' נ"ב) דלדידן ליכא כל נ"מ בהך שאלה, דהלא אנן כתיבין על הקלף, שבלא"ה כבר הוסרה ממנו השכבה העליונה, וא"כ כולו על הקלף (ומתוך דברי האב"י למדנו דהוה פשיטא ליה שבקלפים שלנו הוסרה הליצה לגמרי, ע"ש), וכ"כ בנפש חיה (יו"ד סי' ע"ח), ובהרי בשמים (ח"א סי' כ"ז).

מב). וכמ"ש המרדכי בשם ר"ת (הל' ס"ת סי' תתקנ"ט) דהדוכסוסטוס אין נאה לכתוב עליו במקום בשר, 'מפני הגידין והבשר והשמנונית', משא"כ בגוילים שכתבו עליהם הספרדים [שנקטו כהרמב"ם] אין בהם כלל וכלל גידין ושמנונית.

בצד בשר ולא בצד שיער]. והחפץ לעשות גויל אשר יוכשר למנהגנו, כהשו"ע שנקט כר"ת וסיעתו, יהיה עליו להשאיר גם את שכבת ההיפודרמיס שמתחת הקלף. ואין אנו בקיאים במלאכה זו כלל, כיון שבכה"ג יהיה הקלף עבה הרבה מאד באופן שיהיה קשה מאד להגלל ולהנטל^(מג). ולכך מנהג אבותינו זה כאלף שנים שלא לכתוב אלא על הקלף, כיון שאין בידינו קבלה מבוררת על דרך עשיית הגויל^(מד).

י.

ויש שתולים עצמם באילן גדול, הלא הוא רבינו החיי אדם, ואומרים כי לדבריו ז"ל חובה להשאיר את כל הליצה^(מה).

ואמנם, טעותא היא. דהנה זו לשונו הזהב (הל' תפלין כלל י"ה, נשמת אדם ס"ק א')^(מז): "כיון דבע"כ צריכין לגרור לצד השיער הקליפה הדקה, א"כ קשה הא נשאר

(מג). ושמא אף אם מדקק את העור משני הצדדים, מ"מ כל שנשאר חלק מעובי הקלף וחלק מעובי הדוכסוסטוס, עדיין מקרי זה גויל (וכבר דן בזה הצמח צדק שם ס"ק ב'). ועדיין עלינו לברר כיצד היו עושים את הגויל בזמן הגמ', שהרי בדברי הראשונים מבואר שהגויל לא נתקן כלל (וכגון בתוס' ב"ב י"ד א' ד"ה בגויל 'גויל הוא עור שלא נתקן כלל אלא שהשירו את השיער'), וכבר דנו בזה הרבה חכמי דורנו, ועי' בגויל וקלף עמ' 307, והיעבת"א.

ועי' בשו"ת מהר"י מינץ (סי' ט"ו): "ומ"ש כ"ת למה אין אנו מורגלין לכתוב ס"ת על הגויל, וכו' נראה דלאו משום דפסולא לכתוב על הגויל אלא משום זה אלי ואנוהו כי על הקלף הוא יותר נאה כי הגויל לא הוסר ממנו כי אם השיער ובצד השני לא הוסר כלום וכו', גם היתה כבדה יותר מדי, לכן המנהג לכתוב ס"ת על הקלף" (והובא בדרכי משה יו"ד סי' רע"א ס"ק ב').

עוד יל"ע אם להרמב"ם וסיעתו יש להכשיר גויל דרבינו תם, שנותרה בו שכבת ההיפודרמיס, דלכאנ' אין גריעותא בדבר, ואם רוצה יכול שלא להסירה.

(מד). ואכן כבר מרן החזון איש זלה"ה לא הסכים מהך טעמא להצעת האומן הר"א יאקאב שביקש לעבד עורות באופן שיהיו גוילים, בכדי להקל על עבודת גירוד הקלף, שהיתה קשה מאד בכלים של הימים ההם (שו"ת שערי יושר, ח"ב סי' י"ז אות ו').

(מה). עד כדי כך, שאם נפגמת מקצת הליצה שע"ג היריעה שוב אין לה ביקוש, ומוכרי הקלפים המהודרים מוזילים את מחירה. מה שלא היה בכל הדורות מימות משה ועד עתה.

(מו). ולשלימות הדברים נביא כאן את דבריו ז"ל במלואם: "ולכן נראה לי דהקליפה הדקה הסמוכה לבשר הוא נקרא דוכסוסטוס, והקליפה הדקה שבמקום השער הוא נקרא קלף. וכשחולקין לב' אזי כל חלק נקרא על שם הקליפה הדקה, ועכשיו שאין חולקין, אם יגרור לצד השיער אם מעט אם הרבה ע"כ

הדוכסוסטוס, ע"ז כתבו הפוסקים שמה שאנו מגרדים לצד השיער הוא רק לתיקון להעביר השיער, ובלא"ה צריך לגרר זה, והקליפה הנשאר תחתיו הוא נקרא קלף". הנה שפתיו ז"ל ברור מללו דצריך לגרור את הקליפה הדקה שבצד השיער, וכעדות התוס', התרומה, הסמ"ג, ההגמ"י והמרדכי, אשר כמותם נקט השו"ע. וא"כ לא דיבר הנשמת אדם אלא בקליפה הנשארת תחתיו, דהיינו הצד החיצון של הדרמיס, מקום השכבה הגרעינית. וכן שמעתי מהגרד"מ מורגנשטרן שליט"א,

מה שנשאר הוא דוכסוסטוס, ואם יגרור לצד הבשר יהיה הנשאר קלף. אך כיון דבע"כ צריכין לגרור לצד השיער הקליפה הדקה, א"כ קשה הא נשאר הדוכסוסטוס, ע"ז כתבו הפוסקים שמה שאנו מגרדים לצד השיער הוא רק לתיקון להעביר השיער, ובלא"ה צריך לגרר זה, והקליפה הנשאר תחתיו הוא נקרא קלף".

ועצם הדברים צ"ע, שהרי הראשונים ז"ל נקטו בפשיטות שהקלף והדוכסוסטוס מדובקים הם זה בזה, ומקום הכתיבה הוא בנקודת חילוקם, ואילו להנשמת אדם ישנו עור עב שעומד ביניהם, והראשונים הסתירו את הדבר ולא גילוהו לנו. ועי' בשבט הלוי (ח"י סי' קע"ה) שכ' על חידוש זה של הנשמת אדם: "וכל זה באמת דוחק עצום, ומשמעות הראשונים אינו כן, ומשמעות הראשונים דגם כשהיו חולקים וחלק של צד השער עב, הכל תורת קלף עליו", וכבר הקשה כן על הנ"א בשו"ת הליכות אליהו (למהר"א קאלעסניקער, ורשא תרס"ג) סי' י' ס"ק ה', "הנה מלבד שגוף דבר זה צ"ע דאנה מצא ענין הביטול, ואיך שייך ביטול בדבר הניכר ואפשר לתקנו בגרידה, ולא נמצא לזה שום מקור בש"ס, ומי הוא הנביא שהגיד לנו ענין הביטול". וכן בשו"ת מתת ידו (להגר"מ מאירוביץ, ווילנא תרמ"ב) הרבה לתמוה על הנ"א, דאם רק הקליפה הדקה היא הקלף "א"כ היה להם להפוסקים להזהיר להסופרים ומעבדי הקלפים, דכלל לא יטלו מהעור מצד השיער רק מה שצריך להחליקו מהעברת השער, דאם יקלפו יותר לא יקרא בשם קלף, וכו' ובאמת לא מצינו זה שיאמר א' מהפוסקים להזהיר ע"ז, ועוד כמה הוא שיעור עובי של קליפה הדקה הזו", וכן הקשה דמכל הפוסקים משמע דעצם העור מקרי קלף ולא רק הקליפה הדקה שלו, וסיים באומרו "ולענ"ד צע"ג דבריו הקדושים בזה", ע"ש עוד.

והנה הרב ז"ל בעל נשמת אדם בנה יסודו על דברי התרומה (סי' קצ"ד), שכתב שפעמים הקליפה העבה היא לצד שער ואז קוראים לה קלף, ותמה הנ"א דהלא הדוכסוסטוס הוא יותר עבה מן הקלף, ומזה הוכיח הנ"א שהדוכסוסטוס אינו אלא קליפה דקה, אשר מחילה את שמה על כל העור הדבוק עמה, ולהכי קאמר שהיכא שניטלה מתבטל כל העור אל קליפת הקלף.

ואמנם הוא צ"ע, דהמעין בדברי התרומה יווכח לראות שדברים אלו קאמר הוא רק כלפי דברי המערערים, ולא לדינא כלל. דכיון שחששו הם שהליצה היא הקלף, ודלא כר"ת שהתיר לגרור קליפות מצד שער, לכן כדי לאפוקי נפשייהו מפלוגתא, בקשו לכתוב על הליצה, שהיא הקלף לדידהו, ומכיון שאין הדבר אפשרי [מחמת חוסר הבקיאיות האידנא בחלוקת הליצה מהדרמיס] הוצרכו לכתוב עליה כשהיא מחוברת עם חלק מעובי הדרמיס, וכן נראה בדברי הריטב"א (שבת ע"ט ב', ע"ש). וכיון שלכאורה תמוהה הנהגה זו, דהא סו"ס אם הם חששו שהדרמיס הוא הדוכסוסטוס א"כ נמצא שלא הועילו מידי, שהרי בידם עתה קלף מחובר בדוכסוסטוס, שהוא גויל. ועל זה כתב התרומה ליישב מפני

דודאי לא הצריך הנשמת אדם להשאיר את האפידרמיס, שפעמים הרבה הוא נמס מעצמו מחמת הסיד, אלא כוונתו היא שלא לפגוע בשכבה שתחתיו⁽¹⁾.

וכן מבואר בגדולי הקדש (יו"ד סי' רע"א ס"ק י"א): "לצד שער כשגוררין משהו העליון יש תחתיו קרום ממש שהוא קלף", והביא על זה את דברי ההגהות מרדכי (בהלכ"ק סי' תתקנ"ט), שכתב בשם ר"ת: "ומה שמסירין קליפה עליונה הוא רק גרירה ואינה עבה כ"כ שיהיה עליו שם קלף", ומבאר הגדה"ק: "ר"ל שבגרירה זו לא הוסר קרום הקלף". ומפורש בדבריו ז"ל כי שפיר מסירים את הקליפה העליונה, ואעפ"כ לית לן בה, כיון שתחתיה נמצא קרום הקלף.

והכי אייתי משמיה המקדש מעט (שם ס"ק כ"ט): "ואם גרר הרבה מצד שער כשיש באותה גרירה כדי שיעור קרום שינטל בבת אחת, י"א שנשאר השאר

מה אי"ז חשיב דוכסוטוס [אם כפי' הנ"א, מפני שחלק זה של הדרמיס בטל הוא אל הליצה, ואבע"א משום דכיון שאי"ז אלא חלק מועט מהדרמיס ס"ל דבטל הוא אל הליצה, וכדאשכחן כוונתה בד' האחרונים ז"ל, שאמרו דמיעוט דוכסוטוס בטל הוא אל הקלף, עי' שו"ת גבעת פנחס (סי' נ"ו)]. וא"כ אין כל מקור בדברי התרומה לקיים את הדברים אליבא דהלכתא, אלא הם רק ליישב ולבאר את שיטת היש אומרים הנ"ל, שדחו התוס'.

וכן מוכח הדבר ממה שבביאור שיטתו העצמית של התרומה, הנוקט כרבינו תם, לא הזכיר מדברים אלו כלל וכלל, וכן בסימנים (שהם הקיצור שבראש כל סימן, אותו ערך בעל התרומה בעצמו) הביא את ר"ת, וחזר והזכיר "שגוררין לצד שיער ומסירים קליפות קליפות", ומהדברים הנ"ל לא הביא אפי' ברמיה. ועי' בפקודת אלעזר (סי' ל"ב, דף ט"א א'), שכתב בכע"ז, והכריח כן, דאל"ה סתרי דברי התרומה אהדדי, ע"ש (וכן עמד בכיו"ב גם בגויל וקלף פי"ז אות ב').

מז). ומעתה יבין המבין, דמה שהביא בשמו בשו"ת שערי יושר (ח"א סי' א' ס"ק י"א) שבדק בתפלין של הגריש"א, וראה שכל הליצה קיימת, אין כוונתו לשכבת האפידרמיס, אלא לחיצוניות הדרמיס (שו"ר מש"כ בכע"ז בגויל וקלף עמ' 354).

והנה מדאייתי עלה הבה"ל גם לדברי החתם סופר (שו"ת או"ח סי' ג') דמכשיר, משמע שלא הכריע בזה, ולכן, המנהג שלא להקפיד על שלימות הליצה כלל וכלל, יכריע ביניהם להקל. ובפרט שלד' החת"ס מעלה איכא בזה, שיוצאים גם ידי חובת שי' הרמב"ם וסיעתו, וכדביאר שם החת"ס, עיי"ש. וכעין מסקנת דברינו עי' בברכת אברהם (להגר"א ברוכמן, הל' סת"ם סי' ד'), וברצוף אהבה (ח"ב סי' ד').

וכאן המקום להביא את הידוע בשם מרן הגריש"א זיע"א, דגם להנשמת אדם דשם קלף חל ע"י השכבה החיצונה, סגי ברובה, ולא בעינן שתישאר כולה [שהרי אפי' בכתובה על גויל, דהתם מעיקר הדין דהלכה למשה מסיני בעי' שהשכבה החיצונה תהיה שלימה, מ"מ למעשה הניח התשב"ץ (ח"א סי' קמ"ט) את הסופרים לקלף את מקום הטעות, ולכאו' הוא מטעם שבדיעבד סמך על מה שרוב השכבה החיצונה קיימת, וכ"ש בנדון דידן].

דוכסוסטוס, וי"א שאם גרר מב' הצדדים בשוה ונשאר קרום רק באמצע העובי כשר לכתוב בו ס"ת מב' הצדדין". וא"כ ודאי יש להכשיר בעורות שלילים המעובדים בסיד, אשר הליצה שבהם ודאי רחוקה היא מלהיות בגדר 'קרום שינטל בבת אחת', אלא היא דקיקה מאד ונשברת לפרורים קטנים.

יא.

והנה בשנים האחרונות יש איזה חכמים, ה' עליהם יחיו, שדימו לנהוג סלסול בנפשיהו לכתוב תפלין על הליצה כשהיא בפני עצמה^{מח}, אם מפני שהם מבקשים לומר דלכו"ע חלוקת הקלף מן הדוכסוסטוס היא בין הליצה לדרמים [וכמו שענינו רואות בעיבוד עפצים], ומשום כך באו לומר דלדידן, דנקטינן כרבינו תם וסיעתו, הרי שהליצה היא הקלף והדרמים הוא הדוכסוסטוס, ולכן יש לכתוב תפלין על הליצה, ואם מפני שס"ל שמקום החלוקה אינו ברור, ובאו לצאת מכל פלוגתא כיון שהם כותבים על השכבה החיצונה ביותר, שודאי אין בה חשש דוכסוסטוס.

אבל באמת דבר זה רחוק הוא משכר וקרוב הרבה להפסד.

רחוק מן השכר. שהרי כבר העידו בנו הראשונים ז"ל, ר"ת והרא"ש והתרומה ודעימייהו, שהקלף שלנו מגרדים ממנו קליפות קליפות מצד שיער, וכיון שפשיטא שע"י קילופים אלו נפגמה שכבת הליצה [ברובה, לכל הפחות], ע"כ דקבלת ר"ת וסיעתו דקלף הוא החיצון אינה מבוססת על כך שהליצה היא הקלף, אלא אדרבה נקטינן דהליצה אינה אלא קליפה בעלמא, והקלף הוא תחתיה [ואע"פ שיש מקום לדייק כן מלשונו הנ"ל של רב האי גאון (שהוא אבי שיטה זו דר"ת וסיעתו, שהקלף הוא בצד שער), ולהוציא מדבריו שהליצה היא הקלף^{מט}], מ"מ הלא רבותינו הראשונים

(מח). ושייך זה בעיבוד עפצים בלבד, שרק אז אפשר להסיר בעדינות את שכבת הליצה, משא"כ בעיבוד סיד אין הדבר ניתן לביצוע מעשי.

(מט). וכן נתבאר גם בדעת רב שרירא גאון (עי' לעיל אות ד'). וכן יתכן לדייק בדברי הר"י אלברצלונג, האומר דטעמא דתפלין לא בעו שרטוט הוא 'לפי שהתפלין נכתבין על קלף דק מאד כדי שלא יהיה כבד, ואי משרטיט ליה מר הוא מתקריע, וכן אמר רבנו עמרם בר ששנה, קלף לא בעי שרטוט שאי אפשר לה לקבל שרטוט', ומשמע לכאורה דהקלף שכותבין עליו תפלין הוא הליצה, ולכך אין משרטטין, כדי שלא תקרע [אבל ג"כ אפשר לפרש דלא עסקינן בליצה כלל אלא בדרמים, ומ"מ כיון שמקפידים לקחת

ז"ל, אשר הם שמסרו לנו את ההוראה לנהוג כרב האי, הם המה אשר הורונו בהדיא היפך הדקדוקים שבאו לומר בדעתו ז"ל, והתירו לגרור קליפות קליפות מצד שיער. וא"כ כיון שהצורה שבה קבלנו את דברי רב האי היא דרך רבותינו הראשונים, אין לנו לנטות ממה שפירשו הם עצמם בדבריו ז"ל. והערה זו הרבה גופי תורה תלויים בה¹].

וקרוב להפסד, שהרי להרמב"ם וסיעתו [אשר נמנו עליה רבותינו הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והר"ן, אשר מפיהם אנו חיים בכל דוכתא] הקלף הוא לצד בשר, וא"כ הליצה ודאי אינה בכלל קלף. ומה יפלא כיצד מחדשים מדעתם לכתוב על הליצה, דבר אשר לא עשאוהו אבותינו ורבותינו מעולם [ולכה"פ באלף השנים האחרונים]², בשעה שעיי"ז מפסידים בודאי את שיטת הרמב"ם וכל סיעתו³, והלא בדאורייתא עסקין הכא.

לתפלין קלף דק, בכדי שיוכל להכנס לתוך הבית, לכן חיישינן שע"י השרטוט יקרע, וע"ע בגויל וקלף (עמ' 109).

והראשונים ז"ל פירשו באופנים אחרים את הטעם שתפלין אי"צ שרטוט, לרמב"ם (תפלין א' י"ב) הוא מפני שהן מחופין, ולרש"י ור"ת (במגילה י"ח ב') הוא מהלכה למשה מסיני. וזה משום שלא נקטו כהר"י אלברצלוני, אלא ס"ל דכתיבת התפלין היא על הדרמים ולא על הליצה [וכמנהג כל ישראל], וא"כ הטעם הנ"ל אינו שייך לדידהו כלל.

נ. מה גם, שאף אם נפרש בדברי רב האי שלדידיה הליצה דוקא היא הקלף, ולא כמ"ש רבותינו ז"ל להתיר לגרור קליפות קליפות מצד השיער, ונבא לחוש לשיטת המערערים (דלעיל אות א') שנקטו שעם גרירת הליצה ניטל כל הקלף ולא נשאר אלא דוכסוסטוס, הלא מצאנו עוד ישובים בדברי הראשונים ז"ל למנהגנו, א' קלף שלנו העשוי בעיבוד סיד ראוי הוא טפי מצד בשר, ולכן גם אם הוא דוכסוסטוס מ"מ יש להכשיר את הכתיבה עליו מצד בשר (אור זרוע סי' תק"מ), ב' כיון שקלף שלנו נתקן משני הצדדים כשר הוא לכתוב עליו באיזה צד שירצה (רבינו שמחה, הובא בהגמ"י תפלין פ"א ס"ק ד', וכעיי"ז בריטב"א שבת ע"ט ב' בשם רבו, וכ"כ בעל שלטי הגבורים בספר המחלוקת הל' ס"ת אות ה'), ג' קי"ל כהאומרים דבדיעבד אם שינה וכתב על הדוכסוסטוס במקום שיער כשר (יראים סי' שצ"ט), וא"כ גם אם נבקש לומר כהנחת המערערים, דע"י נטילת הליצה שהיא הקלף אשתייר הדוכסוסטוס, הלא כבר באו על שאלה זו ישובים נוספים בדברי הראשונים ז"ל.

נא. שהרי כל רבותינו עבדו בסיד ולא בעפצים, ובעיבוד סיד אין שייך כלל וכלל להעמיד את הליצה כשכבה בפני עצמה [רצוננו לומר דלר"ת וסיעתו לעולם אין כותבין על הליצה, אבל להרמב"ם בפשוטו היא דוכסוסטוס, שכותבין עליו מזוזה].

נב. שהורה כבר הבית מאיר למיחש להו. ובפשוטו אם כל קלפים שלנו, שהוסרה מהם הליצה לצד שער, הם כשרים להרמב"ם וסיעתו, א"כ אי אפשר לומר שהמנהג דלא כוותיהו, דאדרבה אין המנהג מתנגד לשיטתם, ובהחלט יתכן כי הרבה ממאורי הדורות נקטו כוותיהו [וכגון המהר"י אבוהב (סי' ל"ב), ע"ש היטב] ואעפ"כ השתמשו בקלפים המצויים, ומשום שסברו שהם כשרים לכו"ע.

ועוד, דכיון שהחשיבו הראשונים את הליצה כקליפה בעלמא והתירו לגררה, אפשר דמש"ה אין כשרה הכתיבה עליה, וכמו שפשיטא שא"א לכתוב על השערות^{נג}.

ומה שחששו שמקום חלוקת הקלף מן הדוכסוסטוס אינו מבורר, ויתכן שהוא באמצע שכבת הדרמיס, הלא כבר פסק הביאור הלכה (סי' ל"ב ס"ז ד"ה ומצד): "וסימנו לידע שנגרר כל הדוכסוסטוס, מקובל בפי הסופרים, כל מקום שהוא נמצא בקלף הוא ניכר לכל, כי הוא חלק, ושאר קלף אינו חלק כ"כ, ואותו מקום החלק יכול לקלוף ולהפריש בסכין או במחט" [ודברים אלו לחומרא הם, שהרי הרבה אחרונים הקלו גם אם השאיר מצד בשר יותר מכך, כל שנקלף אפי' קליפה א' מצד בשר, וכגון הנשמת אדם, החתם סופר והבני יונה, וכמ"ש הבה"ל שם], וא"כ הלכה מבוררת שהדרמיס עצמו [אשר עליו כתב הבה"ל שהוא הקלף שאינו חלק כ"כ] אין בו חשש דוכסוסטוס, ואין צריך לגרור מצד בשר יותר מהשכבה החלקה העומדת בינו לבין השכבה התת-עורית (היפודרמיס).

יב.

ומעתה לענין מעשה, הטוב והישר הוא להסיר מעל הקלף את השכבה החיצונית, אשר היא הדוכסוסטוס להרמב"ם וסיעתו. ולר"ת וסיעתו, וכפסק השו"ע, אין היא אלא קליפה שנהגו האומנים לגררה.

והנה הקלפים המצויים בשוק, העשויים בעבודת מכונה, רוב רובם מגורדים הרבה משני הצדדים, באופן שאי אפשר לעמוד על שיעור הגירוד שבהם, אם הוא יותר מצד בשר או מצד שער. ומעיקר הדין, כיון שנתבאר כי הדרמיס הוא הקלף,

נג). והנה התרומה כתב שיש שחששו לאותם המערערים, וכיון שבאו לאפוקי נפשיהו מידי פלוגתא, כתבו על הליצה כאשר היא מחוברת על חלק מהדרמיס [ונתבאר זה לעיל הע' 47, מפני מה אי"ז בכלל גויל. וע"ע גויל וקלף עמ' 72 בביאור מנהג זה]. ומשמע קצת, דדוקא אותם שבאו לצאת ידי כו"ע נהגו כן, אבל המערערים עצמם לא כתבו אלא על הליצה בפני עצמה (ואין הדבר מבורר כיצד עשו כן, ושמה השיגה ידם לעבד העור בעפצים ולקלף ממנו יריעות שלימות מן הליצה), ואם כן הוא, הלא נמצא מבואר בהדיא בדברי התרומה, שהרוצה להוציא עצמו מידי פלוגתא אין לו לכתוב על הליצה, ועל כרחק שהוא משום דר"ת וסיעתו פוסלים אותה, ומשום דהויא קליפה בעלמא.

א"כ לכאורה אין מניעה לגרד ככל אשר יחפוץ, וא"כ כיון שהמנהג הוא דלא כהנשמת אדם [דלדידיה אין לפגוע בשכבה החיצונית של הדרמיס], אלא כהחתם סופר ודעימיה שאין קפידא על שיעור הגירוד, היה מקום להכשירם בשופי. ואע"פ שלא נודע מהו שיעור הגירוד שבהם מצד בשר^{נב}, וא"כ יתכן שנתגרדו מצד שער יותר מאשר מה שנגררו מצד שיער, מ"מ מצד הדין לכאורה אין בזה קפידא כלל, שהרי כבר קבע הביאור הלכה (שהובא לעיל אות י') דכל שהוסרה מצד בשר הקליפה החלקה המתקלפת בסכין, שוב אין כאן חשש דוכסוסטוס, ולפ"ז לאחר שהסיר הקליפה הנ"ל^{נא} יכול לגרד את הקלף כרצונו, משני הצדדים.

והנה לשון השו"ע היא 'שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, ומצד הבשר גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד'. ולכאורה פירוש הדברים הוא דכיון שהדרמיס הוא הקלף, לכן צריך לגרור הרבה מצד בשר את כל השכבה התחתונה (היפודרמיס) כדי שלא ישאר אלא הקלף בלבד, דהיינו הדרמיס.

אמנם בשיירי כנסת הגדולה (או"ח סי' ל"ב, הג' ב"י ס"ק ד') מדייק דממש"כ הבית יוסף, שאין מגררים אלא מה שצריך לתקנו ולהחליקו, 'לפי זה, צריך לזוהר שלא יגררו הרבה במקום שער, וקשה על המנהג שאינו כן ואין אנו נזהרין בזה'. וע"ש שביקש ליישב דלא קאמר זה הב"י אלא אליבא דהיש אומרים [שהביאו התוס'], וכדלעיל אות א' [שבקשו לפסול קלפים שלנו, ובכדי להסיר את ערעורם קאמר הב"י שאין לגרר יותר משיעור הנצרך לתיקון, אבל מנהגנו מיוסד ע"פ המכשירים, אשר לדידהו באמת ליכא נ"מ כמה מגרד מצד שיער. אלא דכיון שגם בשו"ע סתם כן, ששיעור הגירוד הוא כפי הנצרך לתקנו, הוכיח מזה השכנה"ג שהטעם הוא למכשירין, והניח את המנהג בצ"ע^{נד}] ומנהג זה שהעיד עליו הכנה"ג, אינו מיוחד

(נד). ואף העבדנים עצמם פעמים הרבה שאינם יכולים לקבוע במדויק אם נגרר מצד בשר יותר מצד שער, ומפני שפני העור אינם חלקים, ויש מקומות שהעור עבה יותר, והמכונה מגררת בכח רב ובלא אבחנה ודקדוק.

נה). אשר אכן מכוונת הגירוד מסירות אותה לגמרי.

נו). ודחוק לומר שהמנהג נוסד ע"פ שיטת הרמב"ם וסיעתו, דהלא נראה מדברי הכנה"ג דהוה פשיטא ל' שהמנהג הוא כהשו"ע, ואיך נשים בפיו היפך מאי דפשיטא ל'. והן אמנם שמדברי מהר"א הלוי, שהיה

דוקא למקומו ושעתו, אלא גם בסת"ם שנעשו בדורות האחרונים ניתן לראות קלפים הרבה שהם מגורדים הרבה מאד מצד שער^(ט)].

יג.

ולבאר את דברי השו"ע מחד, וליישב המנהג מאידך, יש לנו להביא כאן לשונות הראשונים ז"ל שפירשו קבלתם בשם רבינו תם ז"ל, בטעם הכשר קלפים שלנו, "אלא ודאי קולפין אותן הרבה גם במקום הבשר ודין קלף יש להן" (הרא"ש), "דקלפים שלנו יש להם דין קלף, לפי שמתקנין אותן וגוררין אותם לצד בשר, ונשאר הקליפה של צד שיער" (התרומה והסמ"ג), "ואי משום הקליפה שמסירים האומנים, אי"ז אלא תיקון בעלמא ואינה עבה כ"כ שיהא שם קלף עליה" (המרדכי). אתה הראית לדעת, דבפשוטו כולו מילתא חדא קאמרי, שהקליפות אותם היו מסירים הם קליפה בעלמא שאינה מכלל הקלף, והעור שנשאר מתחתיה שפיר יש עליו שם קלף. ומכל מקום, יתכן לדקדק דלהמרדכי כשר הדבר רק אם אין מקלפים מצד שער שכבה עבה, ולהרא"ש העיקר הוא שמקלפים הרבה מצד בשר, ולא הדגיש בדבריו את שיעור הקילוף מצד שיער, ובתרומה ובסמ"ג קצת משמע דעיקר הגרירה היא לצד בשר דוקא, ולא לצד שער, שצריך להשאיר את הקליפה שבו.

במקומו של הכנסת הגדולה (כמאה שנים לפניו), נראה שנקט כהרמב"ם (עי' בשו"ת זקן אהרן סי' ל"א), אך צ"ל שבזמן הכנה"ג כבר נתפשט השו"ע, ולכך הוה פשיטא לי' שהמנהג היה צריך להיות כמותו [ולא הסתבר לו ז"ל לומר שאע"פ שנהגו כהשו"ע מ"מ במקצת דברים אשתייר מנהגם כמקדם. אמנם יש להעיר דבהרבה מקהלות ספרד חזינן שאע"פ שקבלו לגמרי הוראות מרן הב"י, מ"מ בכמה וכמה עניינים לא שינו מנהגייהם הקדומים, ואף האידנא עדיין מחזיקים בהם, ואכ"מ].

נז). גם במשכנות יעקב (סי' מ"ב), שהכריע כהסוברים דקלף הוא החיצון, כהשו"ע ודלא כהרמב"ם, סיים באומרו 'ועפ"ז ראוי להזהיר לסופרים כותבי תפלין, שיגררו הרבה מאד לצד הבשר, עד שהנשאר יהיה דק יותר מחלק הנגרר לצד הבשר'. ומדנצרך להזהיר על כך, מבואר שהמנהג לא היה להקפיד בזה, ופעמים שהיה נגרר מצד שער טפי מצד בשר, וכמהנהג שהזכיר הכנה"ג [וכן למדנו מדברי התקון סופרים דלעיל (הערה מא), שהרעיש הרבה על "שנפרץ הדבר מאד, שקולפין את העור היטב משני צדיו, וכותבין עליהן גם תפלין", ופוסקי הדור דאז נזקקו לדון בדבר. עכ"פ שמענו שהיה זה מנהג מצוי].

והן אמנם דהוה מצינן למימר דע"י קילוף השכבה החלקה שמצד בשר, יצאנו כבר מחשש דוכסוסטוס, וכמ"ש הביאור הלכה^{נח}, כיון שהדרמים הוא הקלף. אך מרן הבית יוסף ביקש, כדרכו, לנקוט את הדרך הישרה אותה יבור לו האדם, אשר בה לא יהיה כל נדנוד וחשש. ולכך סלל לנו מרן את המסילה באופן שהוא יוצא מכל ספק, דמצד שער רק יקלף את אותה הקליפה שנהגו האומנים להסיר בכדי לתקן ולהחליק את העור [אשר ממילא למדנו דדין הליצה להגרר, שהרי בעיבוד סידנט^ט] אין אפשרות להוריד קליפות קליפות באופן שתשאר הליצה, ואפי' לא רובה], ואילו מצד בשר יגרר ככל יכולתו. דאע"פ שלא נתברר לנו בבירור מהו מקומו של הדוכסוסטוס, ויתכן שאינו ההיפודרמיס לבדו אלא הוא גם חלק מהדרמיס^ס, מ"מ כיון שהנהיג השו"ע לגרור מצד בשר ככל היכולת, נמצא שדוכסוסטוס אין כאן בודאי, ולא נשאר כאן אלא הקלף לחודיה^{סו}.

ולכך הזהיר השו"ע שלא להוריד יותר מדי מצד שער, דאז יתכן שיגיע כבר אל צד הדוכסוסטוס. ואם כי מצד הדין הרי שלכאורה כל שגרר את ההיפודרמיס והסיר את השכבה החלקה, וכמ"ש הבה"ל, שוב אין לפניו דוכסוסטוס כלל, אך יתכן ג"כ שחלוקת הקלף ודוכסוסטוס אינה שייכת לשכבות העור דוקא, והיא חלוקה פנימית בתוך הדרמיס גופיה^{סב}, ולכך הורה מרן ז"ל לכתחילה לגרור מצד שער כמה שיותר^{סג}.

נח). שכתב את מסורת הסופרים, אותה הביאו הרבה אחרונים ז"ל.

נט). אשר בו נהג מרן, וכמ"ש בבית יוסף סי' ל"ב.

ס). ואולי השכבה הגרעינית היא הקלף, והרשתית הדוכסוסטוס [אם כי אין מי שבקי להפרידם].

סא). וע"ז הדרך מתבארים דברי הר"ן (שבת ע"ט ב'), 'הילכך כיון דאסיקנא שאין כותבין תפילין אלא על הקלף, צריכין כותבי תפילין לגרר הקלף יפה לצד הלבן שהוא הדבוק לבשר, שאם לא יגררו אותו כלל כיון שעכשיו אין חולקין אותו לשנים אין זה קלף אלא גויל שהוא פסול לתפילין', הנה פתח באומרו שצריכים לגרר הקלף יפה, ומ"מ לא פסל אלא א"כ לא יגררוהו כלל. ולכא' צ"ל דלענין זהירות לכתחילה קאמר הר"ן דיש לגרר יפה, אע"פ שלענין דיעבד לא פסל אלא אם לא גרר כלל, ועי' שו"ת חתם סופר (או"ח סי' ג').

סב). שהרי הסימן שכתבו האחרונים [והביאו הביאור הלכה] לא נזכר בדברי הראשונים, ומחמת כן פקפקו בו הנשמת אדם והפקודת אלעזר.

סג). ועי' בשו"ת אמרי יושר למהר"ם אריק (ח"ב סי' קפ"ג ס"ק ב'), שכ' שמן הדין מקום הפאות ע"פ הפוסקים הוא בחצי האוזן, מ"מ החמיר השו"ע (יו"ד סי' קפ"א ס"ט) שהוא עד למטה מן האוזן, והוא משום שאין אנו בקיאים בשיעורים בצמצום. ולשון השו"ע "וכל רוחב אותו מקום לא תגע בו יד", שהיא

ועתה יתיישב שפיר המנהג שהביא הכנסת הגדולה, לגרור הרבה ממקום שער, דכיון שהסירו כבר את ההיפודרמיס הרי שמעיקר הדין אין כאן אלא קלף, ושפיר יכול לתקנו מכל צד כאשר יחפוץ, וגם להשו"ע כן הוא מעיקר הדין, אלא שאעפ"כ כיון שאין הדבר מבורר בפירוש בדברי הראשונים ז"ל, לכן מהיות טוב הורה מרן לגרר ככל האפשר מצד בשר.

יד.

וכעין דרך ברורה זו, נתבאר באורך ובטוטו"ד בפקודת אלעזר (סי' ל"ב), שהאריך והרחיב הרבה בדקדוק לשונות הראשונים ז"ל, ומסקנתו היא^(סד) שאע"פ שלשונותיהם חלוקים, מכל מקום "אינם חולקים זה על זה כלל, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, כיון דכולם תופסים כסברת רבינו תם שהביאו התו' [זולת הרב המאירי כנו"ל^(סה)], אלא דנקט מרן ז"ל לשון התו' והמרדכי, וטעמו כדי שלא יפשטו יד הסופרים לגרד הרבה יותר משיעור הראוי מצד שער, בשביל כך העלים ל' הראשונים ז"ל הנו"ל דקרי בחיל להכשיר קלפים שלנו אפי' לגורדים הרבה מצד שער כנו"ל, ונקט לשון התו' והמרדכי שמגרדים קליפה העליונה כדי לתקן דוקא ואינה עבה כ"כ שיהא שם קלף עליה, דבזה יהיו נוהרים שאפי' אם יגרדו קצת נוסף על קליפה העליונה הנה עכ"פ לא יכשלו בשיעור הפוסל מן הדין אליבא דכ"ע, כ"מ שיכנסו בשיעור שיכול לקלוף לפי לשונות הראשונים ז"ל הנו"ל. ואה"נ העושה כהרא"ש ושאר פוסקים הנו"ל ושומר עצמו לקלף מצד בשר יותר מצד שער, אין פוסלין קלפיו ואין מזניחים אותו, כיון דכל הפוסקים שוים בזה" (דף מ"א א').

"דמרן בב"י ובש"ע נקט לשון התו' והמרדכי, והעלים ל' הרא"ש וכו' כדי שלא יפשטו יד יותר מדאי ויכנסו בגבול גרידה הפוסלת אליבא דכ"ע, ולכן עשה משמרת למשמרת ע"י השתיקה שלא גילה לשונות הנו"ל, הגם שהתו' והמרדכי

לשון של אזהרה, מסייעא לזה (וע"ש בב"י) [ויעויין במאמרים בזה בירחון האוצר גיליון ט וגיליון יד].
(סד). לאחר שכתב: "נמצא אליבא דכל רבותינו הראשונים ז"ל הנו"ל, שמנהגם הסופרים שלהם היה לגרוד הרבה קליפות מעליונית הקלף", "נמצא שכל הראשונים ז"ל הנו"ל מגידים לנו שמנהגם היה לגרד הרבה מצד שער".

(סה). דס"ל שהקליפה הדקה שמצד שער, שהיא הליצה, היא הנקראת קלף.

והרא"ש וכו' אין כוונתם לחלוק זע"ז כלל בדעת ר"ת, וא"כ לפ"ז במקומות שהמנהג פשוט אצל הסופרים שגורדים הרבה מצד שער, וקולפין הרבה מצד בשר, ע"ד לשון רבותינו הראשונים ז"ל הנז"ל שכתבו שמנהגם הוא כך, ונמשך אותו המנהג מזמן הראשונים ז"ל הנז"ל עד זמן האחרונים, וכמ"ש השכנה"ג שכן הם נוהגין, ודאי שאין מזניחים אותם ואין מבטלין מנהגם, וכשרים הקלפים שלהם לכתחילה כדעת כל הראשונים ז"ל הנז"ל" (שם דף מ"ו ב').

טו.

ומעתה, החפץ ליישר ארחותיו, ולדרוך באורח מישרים אותו סלל מרן השו"ע, יש לו להסיר מעט מן המעט מצד שער, באופן שלא יטול כדי קליפה הראויה לכתוב עליה, אלא רק את שכבה הליצה הדקיקה [אשר בעיבוד סיד לא חזיא למידי⁽¹⁰⁾], ואז נמצא שיוצא שפיר לשי' הרמב"ם וסיעתו⁽¹¹⁾ [הנוקטים שהליצה היא הדוכסוסטוס]. ומאידך גיסא, מצד בשר, ידקק ככל האפשר, בכדי לצאת מחשש דוכסוסטוס לר"ת ודעימיה, ולא ישאר בידו אלא הקלף.

(10). ולכך יש לדון להעדיף עיבוד סיד על פני עיבוד עפצים. דיתכן לדון שרק בעיבוד עפצים נקראת הליצה הקלף, כיון שראויה היא להתקלף בפני עצמה, משא"כ כאשר מעבדים אותה בסיד, שאז איננה ראויה כלל לעמוד בפני עצמה [וא"א לקלוף ממנה בשלמות, רק חתיכות קטנות ובמאמץ רב מאד], אז בטל ממנה שם קלף, והשכבה שתחתיה היא המקבלת את שם הקלף, ועי' בגויל וקלף (עמ' 92) שכ' לבאר בכיו"ב את תשובת רבינו תם (שהביא בהג' מרדכי סי' תתקנ"ט), ועי' לעיל הערה טו.

(11). ובגויל וקלף (עמ' 362) כ' שכיון שלהאור זרוע (סי' תק"מ) והרא"ה (שהביא הריטב"א בשבת ע"ט ב') יש להכשיר את הכתיבה בגויל מצד בשר היכא שתקנו והכשירו לכתובה, ואין הכרח לומר דהרמב"ם ודעימיה פליגי עליהו, לכן אין לגרור את אחורי הקלף. אמנם ממה שנצרך הריטב"א לומר שהכשר הקלף תלוי בגירודו מצד שער, משמע שאין הכל מודים לחידושו של הרא"ה, וסתמא דמילתא לאו הכי היא. ואדרבה, מהא דהרמב"ן והרשב"א והריטב"א היו מעבדים בסיד, ואעפ"כ נקטו כשי' הרמב"ם, מוכח דהוה פשיטא להו דשינוי צורת העיבוד אינה משנה את מקום הכתיבה, ולא כשיטת האור זרוע. וכיון שדברי האו"ז והרא"ה חידושהו רבה נינהו, אשר לא הזכירוהו הפוסקים, שנקטו בפשוטו לפסול לעולם שינוי בצד הכתיבה, כל שלא פירש כן בהדיא מסתמא לא סבירא ליה הכי. ולכן אין סיבה לומר שהרמב"ם וסיעתו, שסתמו דאם שינה פסול, יודו להם להכשיר בכה"ג [ועכ"פ לא נאמרו שם דברי הגו"ק, אלא כלפי הגוררים לאחר כתיבה, שהיא בזיון גדול לספרי תורה, וגם עלולים לבא לידי פסול ח"ו].

ואם אעפ"כ לבו נוקפו, וחושש שמא בגרידה דקה זו מסיר הוא את הקלף. הנה, בזכרון אליהו (פכ"א ס"י ג') כתב לדייק מלשון התיקון תפילין, "שאחרי שכבר חל על העור שם קלף, אין קפידא בגרירת צד השער, ונשאר עליו שם קלף. וא"כ אם בשעת עיבוד הקלף עשו הגרירה כדן, עד שכל מה שנשאר חשיב קלף, אין חסרון במה שגורר מאחורי הקלף וכמנהג הסופרים"^ח. וכבר כתב כן הפקודת אלעזר (ס"י ל"ב, דף מ"ו א'): "אז חלק העליון נקרא קלף באמיתות, כיון שאמצעית העור דבוק אז בשעת חלוקה עם עיקריות הקלף, לכן נקרא קלף. והגם שאח"כ מגרדין מצד שער, כיון שכבר זכה בשעת חלוקה וקנה שם טוב ליקרא קלף וכו', הנה כבר זכה בדינו ונקרא קלף, וכיון שעלה לא ירד, הגם שמגרדים אח"כ מצד שער מה שראוי לעיקריות הקלף"^ט.

ועל כן יש ליקח מן המומחה את העורות הדקים הנעשים בעבודת יד, אשר גוררים אותם הדק היטב מצד בשר, ומצד שער מטפלים בהם במינימום הנצרך בלבד, באופן שהליצה עדיין קיימת [דאל"ה לא נוכל לדעת אם נגררו כבר מצד שער, וכמה], ואז יגרור ביד רכה ובעדינות מרובה^י את הליצה לבדה^א, והשי"ת יאיר עינינו בתורתו, ונזכה לדקדק במצוותיו מתוך אהבה יראה ושמחה כל הימים.

סח). התם דנו לענין מנהג הסופרים לגרד את הקלף מאחוריו, במקום שקשה להכניס את הפרשיות לתוך הבתים. וכתבו דמדברי הגדולי הקדש משמע קצת דגם בכה"ג הויא ריעותא, מ"מ מדברי התקון תפלין (לרבינו אברהם מזונשהיים, תלמיד מהר"ם מרוטנבורג) משמע דבכה"ג לית לן בה.

סט). אמנם ע"י במרבה חיים (עמ' פ"ד) ובשו"ת שערי יושר (ח"ב יו"ד ס"י י"ג ס"ק ג') ובגויל וקלף (עמ' 14), שפי' את דברי התיקון תפלין כהוראה טכנית בעלמא, ומפני שקל יותר לגרד תחילה בצד בשר, ולפ"ז ליכא ראיה, ע"ש.

ע). ע"י סכין המצויה בידי הסופרים (מס' 15), או ע"י נייר זכוכית.

עא). גם יכול לקחת קלף שנמסה ממנו הליצה ע"י הסיד ושאר חומרי העיבוד, שאז נשאר הדרמיס בלא כל קילוף ופגימה, אלא בשלמות.